

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Veronika Bahenská

Lotyšský svátek Jáni

Latvian feast „Jáni“

Praha 2017

Vedoucí práce: Mgr. Pavel Štoll, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 20. srpna 2017

.....

Veronika Bahenská

Klíčová slova (česky)

lotyšský folklor, Jānu svētki, līgo, český folklor, svatojánský svátek

Klíčová slova (anglicky):

Latvian folklore, Jānu svētki, līgo, Czech folklore, St. John' Day holiday

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce je výsledkem analytické komparace především písemných a zčásti i pramenných dokladů ve smyslu diachronního poznání a zároveň synchronním, byť ne přímo terénním výzkumem lotyšského Jánského a českého svatojánského svátku. Způsob zpracování a interpretace převážně participuje na etnologickém studiu slovesné folkloristiky a proměn etnokulturních tradic, jak novodobého lotyšského, tak i českého národa, respektive ve smyslu středoevropského kulturního dědictví obou, byť i za podmínek, že všeobecně uznávaná definice „národa“ v současnosti vlastně neexistuje.

Především to byl ale zájem o folklor, který ovlivnil i výběr tématu již i mé bakalářské, tak postupové práce. S folklorem se pojí přenos sociokulturních jevů a projevů kultury jednotlivců, lokálního společenství i zájmových skupin, potažmo ve společenské nadstavbě národa. Tyto cíle naplňovala především nacionálně laděná emancipace v českých zemích, proces spojený se společensky kulturním romantismem od konce 18. století, tzv. „národní obrození“, a sekundárně podmíněné nástroje i důsledky průmyslová revoluce v 19. století v souladu s josefínským osvícenectvím. Hlavní platformou a nositelem tradiční kultury byl (a zůstává) hlavně venkov či periferie měst. Vše se až do nedávné historie řídilo podle ročního období a zemědělskými závazky. S tím se vymezovaly i svátky v solárním koloběhu a jejich projevy. Současně tyto kulturní projevy každodennosti se návazně ustálily jak v kalendářním, potažmo církevním schématu. Za významný mezník se dá považovat zejména politická situace po druhé světové válce – vznikly nové podmínky pro samotnou regionální urbanizaci vesnice, rozvoj průmyslu, k tomu i rozvoj školství a vzdělávání. Nastal téměř tzv. skokový vývoj globálních, masových komunikačních nástrojů – tisk, rozhlas, televize, audiovizuální produkce. Badatelsky je již zcela evidentní, že se folklor vyvíjí v novou formu, ve folklor druhotný, sekundární neboli folklorismus, který rovněž můžeme posoudit u projevů oslav (svato-) Jánského svátku.

Na sklonku letošního červnového měsíce oslavili Lotyši a všechny pobaltské národy největší svátek své identity. Podobnost a sledování tradičních i současných etnokulturních projevů českého svatojánského svátku a lotyšského Jánského svátku je velmi zajímavý a nebyl dosud v odborné literatuře porovnáván. Svatojánská noc, zvaná lotyšsky Jáni, vypadá jako tradiční svátek s písněmi a tanci, propojená s větší konzumací piva a tradičního sýra, se zapalováním ohňů a s nošením květinových či dubových věnců. Je (masovou) oslavou jednoho z vrcholů kosmobiologického roku. V českých zemích se prolínají pohanské, lidové

zvyky s křesťanstvím a samotnou přítomností světce Jana Křtitele (např. ve smyslu propojení s kultem chorvatského poustevníka Ivana, kterému se v 10. století, na dnes jeho jediném poutním místě a současně místě svatojanské úcty, ve Svatém Janu pod Skalou na Berounsku, zjevil sv. Jan Křtitel), zatímco v Lotyšsku se jedná čistě a jen o lidový pohanský svátek.

Přesto nalezneme velmi mnoho podobných i stejných projevů v lidové, ale především zlidovělé písni, výrazně nejpočetnější však na lotyšské straně, kde se jedná přímo o stovky písní s touto tematikou i slunovratu. Je to i podobnost ve zvykosloví, v repertoáru zařikáadel či pranostik. Mezi například společné rysy tohoto svátku patří sběr (zázračných – magických) rostlin (květín), specificky sběr (zlatého) kapradí (kaprad'ového květu) a následné pletení věnců či pálení ohňů. Rozdílem asi nejvýraznějším je každoroční četnost, současné pojetí a vnímání těchto svátků ve vymezených evropských teritoriích. V Lotyšsku je tento zvyk stále živý a aktivní. Lidé vyjíždějí slavit Jánský svátek na venkov. Slaví se již i ve městech. Je to vlastně v současnosti jeden z důležitých prvků moderní lotyšské kultury.

V českých zemích se tento svátek prakticky už neslaví. Slaví ho pouze různé skupiny či komunity, které se snaží o návrat k praslovanským kořenům. Slaví ale jen jeho prapůvodní podobu, slaví ho pouze jako letní slunovrat bez zvykoslovných ikon či identit. A zatímco se téma slunovratu a oslav svatojánského svátku v českých zemích odráží již jen v literatuře, a zejména v beletrii 19. století, Lotyši tematiku Jánských svátků přijímají více jako téma běžné, všem znalé. Tematika Jánských svátků je velmi živá v současné poezii, dramatické tvorbě i beletrii a soudobé pop-kultuře. Sekundárně lze vnímat tyto lotyšské (vlastně i pobaltské) oslavy „Jáni“ i za projevy sociokulturní, za jakýsi folklorismus a bez participace povzbuzování národní identity.

Práce je rozdělena na několik celků, specificky se věnující jak projevům a identitám Jánského svátku jak v Lotyšsku, tak i svatojánského svátku v českých zemích, respektive ve středoevropském sociokulturním prostoru. Každý „blok“ představuje a porovnává etnokulturní tradiční jevy a projevy Jánského, resp, svatojánského svátku. Primárními prameny, které jsou základem mé předkládané diplomové práce, jsou lotyšské dainy. Jedná se o rozsáhlou sbírku lotyšského folkloristy Krišjānise Bāronse (1835–1923), který sbíral folklorní texty a redigoval vydání lidových písní. V období mezi lety 1894 až 1915 sestavil a redigoval sbírku (vydání) „Lotyšské dainy“. Sbírkou obsahuje šest oddílů v osmi knihách. Aby systematizoval sebrané texty, zavedl svůj systém i způsob jak texty sjednotit. Pro prostředí českých zemí se analyticky zamýšlím nad samotným zpracováním v současných kompendiích a odborné literatuře prvních kulturních historiků, zejména v práci Čenka Zibrtu (1864–1932). V literárních dílech zejména beletristických z období 19. století nelze opominout exemplární

zpracování slunovratu a slavení svatojánského svátku u Boženy Němcové (1820–1862) v jejím románu z vesnického prostředí, *Babička* (první vydání z roku 1855). Terénní záznamy o jedinečném projevu oslav svatojánského svátku, stlaní svatojánské postýlky, nalezneme díky terénním výzkumům v 80. letech 20. století u našich předních etnologů, Aleny Plessingerové (*1928) a Josefa Vařeky (1927–2008). Obrazová dokumentace z Etnologického ústavu Akademie věd České republiky (v. v. i.) přímo vizuálně odkazuje na tento projev již jen lokální kultury či dokonce jednotlivců, zejména v Podkrkonoší, zároveň – jen v textu – přibližuje i současné uložení lotyšské sbírky dainy v Národní knihovně v Rize. Před samostatnou, obrazovou přílohou je další část práce vymezena tématu lidového léčitelství u obou novodobých národů. Práce srovnává i vybrané parametry mezi středoevropským a pobaltským souborem tradičních postupů spojených s lidovou pranostikou a lidovou botanikou (ekobotanikou lokálního charakteru).

Abstract

This diploma work is the result of the analytical comparison of mostly written and partly also sourced documents in the meaning of diachronic knowledge and at the same time synchronic even though not really terrain research of Latvian John (Jáni) and Czech St. John the Baptiste (Jan Křtitel) holiday. The way of the processing and the interpretation mostly participates on the ethnological study of verb folklore and changes of ethnocultural traditions of new-age Latvian and Czech nations. Respectively it deals with Central European cultural heritage of both nations, even despite the condition that the generally acknowledged definition of "a nation" is currently non-existent.

It was the utmost interest in the folklore that influenced my choice of firstly the bachelor and also the progressive work. The transmission of sociocultural phenomena and manifests of culture of single persons, local society and interest groups are connected with folklore and have their place in the national cultural life.

These aims were fulfilled primarily by nationally oriented emancipation of Czech lands, the process connected with social cultural romanticism as from the end of 18th century, so called "national revival". Secondly, they were fulfilled by the outcome of the industry revolution in 19th century in accordance with Josephinism enlightenment. The main platform and carrier of the traditional culture always was (and always will remain) the rural life or the life in the town outskirts. Everything was, up until the recent time, ruled by the seasons and agricultural obligations. Connected to it were the holidays of solar circle and their manifests. At the same time, these cultural manifests of the everyday life found the ground in calendar and ecclesiastical schema. We can consider the time after second World War the important terminus - new conditions arouse for regional urbanisation of the village, there was the industry development and the scholarship and education evolved as well. There was almost a jump effect development of global and mass communication means - press, radio, television and other audiovisual production. It is evident from the research regard, that the folklore is evolving into a new form, in a secondary folklore or folklorism, which we can also assess during the (St.) John (-the Baptist or Jáni) holiday celebrations.

At the end of this years June the Latvian people and all Baltic nations celebrated the biggest holiday of their identities. The similarity and observation of traditional and current ethnocultural manifests of the Czech St. John the Baptist holiday and Latvian John holiday are very interesting and were not compared in the professional literature so far. The Midsummer night, called in Latvian language "Jáni" (Johns), looks like a traditional holiday

with dances and songs, connected with larger beer and traditional cheese consumption, burning fires and wearing flowery or oak wreaths. It is a (mass) celebration of one of the peaks within the cosmos-biological year. In the Czech countries there are blended pagan, folk customs with christianity and presence of the John the Baptist himself (i.e. in the sense of blending the cult of Croatian hermit Ivan, who witnessed the revelation of John the Baptist in the 10th century during his only place of pilgrimage to locus Saint John Under the Rock near Beroun, (Svatý Jan pod Skalou) The Czech Republic. In Latvia on the other hand it is a solely popular holiday.

Even so, you will find many similar or even same manifests in folk or popular songs, significantly more pronounced on the Latvian side, where we talk about hundreds of songs with the topics of Midsummer night and solstice. There is also similarity in custom naming, in the repertoire of spells and adages. For example among the mutual features of this holiday we count the collection of (magical) plants (flowers), to be more specific - collection of (golden) bracken (bracken blossom) followed by preparation of wreaths or burning fires. The most significant difference is possibly the every year frequency, current conception and understanding of this holiday in allocated European territories. In Latvia this habit is still alive and active. The people travel out to rural parts of the country to celebrate the John holiday. It is being celebrated also in towns. It is actually one of the most important elements of modern Latvian culture of today.

In the Czech Republic this solstice holiday is practically forgotten. Only certain groups and communities celebrate it still. They try to go back to ancient slavic roots. They only celebrate its original form, as the summer solstice without customary verb icons or identities. And while the topic of the solstice and St. John holiday celebrations reflect only in the literature nowadays (especially in the literature of 19th century), the Latvians accept the John holiday (Jāni) topic more as the common thing everybody knows about. The John holiday theme is very alive in the actual poetry, dramatic pieces, fiction and actual pop-culture. We also may perceive these Latvian (and actually Baltic) "Jāni" celebrations as the manifests of socio-culture, a kind of folklorism without the participation of national identity boost.

The diploma work is divided in few parts. They are specifically oriented on manifests and identities of John holiday in Latvia, also of St. John the Baptist holiday in the Czech Republic, respectively in Central European socio-cultural area. Every "bloc" introduces and compares ethnocultural traditional phenomena and manifests of John, respectively St. John the Baptist holiday. The primary sources, which are the basics of my diploma work, are

the Latvian „daina“. It is a large collection from Latvian folklorist Krišjanis Barons (1835 - 1923), who collected folklore texts and edited the national songs publishing. In years 1894 to 1915 he built and edited the edition called "Latvian dainas". The collection contains six chapters in eight books. To systemise the collected texts, he implemented his own system and way of unifying the texts.

For the Czech country environment I analytically think about the processing of contemporary compendiums and professional literature of historians, especially the work of Čeněk Zíbrt (1864–1932). We cannot omit the exemplary processing of the solstice and St. John celebrations by Božena Němcová (1820–1862) in her novel from rural called *Babička* (Grandma, first edition in 1855), if we look at the literature of fiction writers in 19th century. The terrain records of unique St. John the Baptist holiday celebration: making of „St. John's bed“ is to be found thanks to the terrain research of our fore ethnologists Alena Plessingerová (*1928) and Josef Vařeka (1927–2008) in the period of eighties in the 20th century. The picture documentation from the Ethnological Institute of the Academy of Science in the Czech Republic directly visually refers to this manifest of only a local culture or even the single persons, mostly in the area beneath the Eagle Mountains. It also shows the current deposit of Latvian collection dainas in the Latvian National Library in Riga. Before the picture enclosure is the next part of this work devoted to folk healing processes of both nations. This work compares the parameters of Central European and Baltic sets of traditional processes connected with folk adages and folk botanics (eco-botanics of local character).

Poděkování:

Ráda bych poděkovala za jazykové rady z lotyštiny doc. Kristīne Ante a M. A. Sarmē Gintere-Gersch. Za pomoc při rešerších z historiografie a etnologie patří mé vřelé díky archivářce Mgr. Marcele Suchomelové.

Největší díky však patří za vytrvalou podporu, trpělivost, podněty, zdroje a vedení diplomové práce Mgr. Pavlu Štollovi, Ph.D.

1	Lotyšský svátek Jāni	12
1.1	Úvod	12
1.2	Svátek Jana Křtitele, svátek Jānise a etnokulturní tradice	13
2	Rozbor a postup práce	17
3	Letní slunovrat v lotyšském prostředí (prostoru)	19
3.1	Jānský svátek (Jāni, Jāņu svētki)	19
3.2	Jānské svátky v lotyšské literatuře	21
3.3	Krišjānis Barons a Dainy	24
4	Letní slunovrat v českém, respektive ve středoevropském kontextu	43
4.1	Svatojānský svátek v české literatuře	48
4.2	Svatojānská postýlka	51
5	Porovnání atributů lotyšského svátku Jāni	
	a českého svatojānského svátku	54
5.1	Věnce a kvítí	54
5.2	Kapradí	58
5.3	Svatojānské a jānské ohně	59
5.4	Věštění, magie a lidové léčitelství	
	na příkladu z české heuristiky	62
6	Závěr	65
7	Seznam použité literatury	67(–70)
8	Seznam obrazové dokumentace	I–VIII

1 Lotyšský svátek Jání

1.1 Úvod

Výběr tématu diplomové práce ovlivnil můj zájem o folklor, který byl podnětem i pro výběr tématu již mé bakalářské i postupové práce. Folklor patří k významnému kulturnímu dědictví daného národa. Zahrnuje slovesné, dramatické, taneční a hudební projevy lidí, popisuje tradiční zvyky a řemesla. Folklorem se předávaly hodnoty národa, které se staly základem kulturní identity. Za jednu z hlavních a nápadných vlastností folklorní tradice je její odolnost a stabilita. S folklorem se pojí přenos sociokulturních jevů a projevů kultury jednotlivců, lokálního společenství i zájmových skupin, potažmo ve společenské nadstavbě národa. Tyto cíle naplňovala především nacionálně laděná emancipace v českých zemích, proces spojený se společensky kulturním romantismem od konce 18. století, tzv. „národní obrození“, a sekundárně podmíněné nástroji i důsledky průmyslová revoluce v 19. století v souladu s josefínským osvícenectvím. Hlavní platformou a nositelem tradiční kultury byl (a zůstává) hlavně venkov či periferie měst.

Cyklus výročních svátků – zvykosloví i obyčejů, vše se až do nedávné historie řídilo podle ročního období a zemědělskými závazky. S tím se vymezovaly i svátky v solárním koloběhu a jejich projevy. Současně tyto kulturní projevy každodennosti se návazně ustálily jak v kalendářním, potažmo církevním schématu. Za významný mezník se dá považovat zejména politická situace po druhé světové válce – vznikly nové podmínky pro samotnou regionální „urbanizaci“ vesnice, rovněž rozvoj průmyslu, k tomu i rozvoj školství a vzdělávání. Nastal téměř tzv. skokový vývoj globálních, masových komunikačních nástrojů – tisku, rozhlasu, televize, audiovizuální produkce. Badatelsky je již zcela evidentní, že se folklor vyvíjí v novou formu, ve folklor druhotný, sekundární neboli folklorismus, který rovněž můžeme posoudit u projevů oslav (svato)jánského svátku. Folklor patří k významnému kulturnímu dědictví daného národa. Zahrnuje slovesné, dramatické, taneční a hudební projevy lidí, popisuje tradiční zvyky a řemesla.

Výrazným mezníkem pro folklorní badání se dá považovat druhá světová válka. Po válce vznikla nová politická situace, nové podmínky pro rozvoj venkovských komunit, rozvoj průmyslu, k tomu i rozvoj školství. Vývoj v masových komunikačních prostředcích – tisk,

rozhlas, televize, gramofonová produkce. Jiným aspektem, který ale folklor doprovází je jeho podklouzávání do rovin folklorismu.

V souvislosti kontinuity diachronního a s ním i synchronního postupu se nevyhneme porovnávání jednotlivých zdrojů etnokulturních projevů. Srovnávací metoda (komparatistika) se začala rozvíjet již v první polovině 19. století. O vznik nejen samotné folkloristiky, ale i seriózní komparistiky se zasloužili bratři Grimmové, Jacob (1785–1863) a Wilhelm (1786–1859). Oba se věnovali kromě sběru pohádek i jejich výzkumem, porovnáváním a pátráním po jejich původu. K tomu jim pomáhala tehdy zcela nová metoda, s pomocí již porovnávaly své sběry s pohádkami z jiných zemí. Postupem času se začala metoda používat i ke komparaci jiných žánrů ústní lidové slovesnosti. Hlavní myšlenkou srovnávací metodologie je mezinárodní hledisko. Jde o výzkum lidové slovesnosti, který překračuje hranice jedné národní tradice a interpretuje ji v mezinárodním kontextu.¹

Podobnost českého svatojánského svátku a lotyšského jánského svátku je zajímavý. U nás se prolínají pohanské, lidové zvyky s křesťanstvím a přítomností svěťce Jana Křtitele, zatímco v Lotyšsku se jedná o lidový pohanský svátek. Nalezneme tak sice velmi podobných symptomů, existuje však celá řada rozdílů: současné pojetí a vnímání těchto svátků.

V 19. století a na počátku 20. století se motiv Jánského svátku objevoval ve tvorbě snad všech lotyšských spisovatelů. I v současnosti jsou Jánské svátky vyhledávanou tematikou. V českých zemích nalezneme literární texty o svatojánském svátku pouze v devatenáctém století. Jde o velmi úzkou skupinu spisovatelů, kteří v 19. století patřili mezi autory podporující národní cítění a identitu. Tito autoři psali především participiálně o zvycích a cyklickém roce spojeným s tradicemi. Lotyši tematiku Jánských svátků přijímají více jako téma běžné, všem znalé. Nepotřebují svátkem vyzdvihovat národní identitu lotyšského národa.

1.2 Svátek Jana Křtitele, svátek Jánise a etnokulturní tradice

Církev se snažila sblížit pohanské zvyky s křesťanskou tradicí. Uměla vyložit a přizpůsobit lidové svatojánské obyčeje v křesťanském podání a zasvětit je sv. Janu Křtiteli. V naší tradici je spojován se symbolikou očisty světa, harmonizující s čistotou přírody na prahu léta. V lidových zvycích je chápán jako patron tohoto času, spojující tajemství sil

¹ SIROVÁTKA, O., *Česká lidová slovesnost a její mezinárodní vztahy*, Praha, 1967, s. 4–5.

přírody a lidských tužeb. Všechny magické praktiky – svatojánské ohně, svatojánské čarování s vodou a milostnou touhou, svatojánská postýlka, svatojánské kvítí – konané v tuto noc, se zaštiťují jeho jménem, respektive během svatojánské noci. Slunce má v období letního slunovratu, tedy okolo svátku Jana Křtitele, největší sílu. Ve všech rostlinách je proto energie i síla a lidé věřili v léčebnou moc rostlin sbíraných o letním slunovratu, byť utvrzování v křesťanství, vžití tradici i pověrečným praktikám. Den před lotyšským Jánisem, podobně jako u střeoevropsky pojímaného svatojánského tradičního projevu, byl tzv. bylinný den, kdy bylo doporučeno sbírat rostliny na čaj, vykopávaly se kořínky, posekaly se, kosily se i třeba k léčení dobytka. Bylo důležité je nasbírat v předvečer, neboť po slunovratu začíná slunce klesat a ztrácí svou moc, stejně jako síla bylinek. Byliny a kořínky nasbírané v tento den měly zvláštní léčitelskou schopnost.

Bylo zvykem v českých zemích stlát i tzv. svatojánskou postýlku sv. Janu Křtiteli v podvečer jeho svátku. Tento zvyk se držel na severu Čech, v oblasti hor a podhůří. „Lůžko“ pro svatého Jana se dělalo s nasbíraných svatojánských bylin. Druhý den ráno, bývaly pod stolem dárky, které dětem „nadělil“ sv. Jan Křtitel. Nebývalo toho mnoho, většinou nějaké cukroví, svatojánský chléb, koláče, někdy i menší peníz a pro starší děti šátek, zástěrka nebo jiná potřebná věc. Bylinky se poté dosušily a později se užívaly například ke koupelím či k vykuřování, dobytku do nápoje atp. Na květy se ještě někde zavěšovaly svaté obrázky, většinou Jana Křtitele. Se stláním svatojánských květin pod stůl se nesetkáme při žádném jiném svátku. Jedná se o zcela ojedinělý zvyk. Tento zvyk se dodržoval skoro vesměs jen v severovýchodních Čechách.²

Svátek Jana Křtitele připadá na dobu letního slunovratu. Je to jediný svátek církevního roku, kdy se slaví narození světce. Podle Nového zákona se narodil se v judských horách Zachariáši a Alžbětě. Jako mladý odešel do pouště, kde žil životem poustevníka. Byl oděn jen do šatu z velbloudí srsti, ovázaného koženým pásem. Jedl kobyly upražené na kameni a lesní med.³ Připravoval lid na příchod Mesiáše, četné posluchače svých kázání křtil v řece Jordán. Sv. Jan pokřtil také samotného Ježíše Krista.⁴ Kostely a církevní památky spojené se jménem tohoto světce patří k těm nejstarším na našem území a o některých se

² SOUKUP, J., „Postýlka svatojánská“, *Český lid* roč. 12, 1903, s. 409–412.

³ „Jan měl na sobě šat z velbloudí srsti, kožený pás kolem boků a potravou mu byly kobyly a med divokých včel.

⁵ Tehdy vycházel k němu celý Jeruzalém i Judsko a celé okolí Jordánu, ⁶ vyznávali své hříchy a dávali se od něho v řece Jordánu křtít.“ (Mt, 3,4–6.)

⁴ „Když se všechen lid dával křtít a když byl pokřtěn i Ježíš a modlil se, otevřelo se nebe ²² a Duch svatý sestoupil na něj v tělesné podobě jako holubice a z nebe se ozval hlas: Ty jsi můj milovaný Syn, tebe jsem si vyvolil.“ (Luk, 3,21–22.)

dočteme i v nejstarších kronikách, například v kronice Kosmově – dodnes najdeme na vrchu Velizu mezi Berounem a Křivoklátem malý a přesto pozoruhodný románský kostelík, který nechal zbudovat z vděčnosti za svou záchranu kníže Jaromír na počátku 11. století a o kterém se dočteme v uvedeném a základním prameni české historiografie.⁵ Názorný je i další příklad svatojánské úcty ve smyslu propojení s kultem chorvatského poustevníka Ivana. Dnes patří mezi poslední a nejpamátnější místa spojená s jeho kultem, kterému se v 10. století, na dnes jeho jediném poutním místě a současně místě svatojánské úcty, ve Svaté Janu pod Skalou na Berounsku, zjevil sv. Jan Křtitel.

Nebyly to jen byliny, co pověrečně zesilovaly povědomí u prostých lidí a byly nástrojem apotropaických gest, podobně velkou moc měl oheň. Oheň je symbolem Slunce a jako jeho obraz se pálí na nejvyšších místech krajiny. Lidé ohně nejen zapalovali ale i přeskakovali, aby se nabyli jejich silou. Zapalovali v nich košťata, kterými kroužili jako světelným kotoučem. Mladí lidé se drželi za ruce a přeskakovali ohně, a pokud se jejich ruce nerozpojily ani po přeskočení, čekala se pak svatba – kouzelná moc je spojila. Také v Českých zemích se někde z kopců pouštěla hořící kola nebo sudy, jako symbol putujícího slunce. Věřilo se, že když je dobytek převeden přes svatojánský oheň nebo aspoň přes žároviště, že tím bude ochráněn proti zhoubné čarodějně moci a proti moru. Stejně tak lidé věřili, že i děti přenášené přes oheň i skoky přes něj, prospějí a chrání proti kouzelné moci a před všemožnou pohromou.⁶ Skoky přes svatojánské ohně, pálení květinových ozdob, věnců to vše podle lidových tradic chránilo člověka před neštěstím, nemocemi a živelnými pohromami jako byl i například požár. Ohořelé kousky dřeva nosili lidé domů a dávali si je pod střechy do krovů, na ochranu proti požárům, hromům a bleskům. Popel a uhlíky, zbytky věnců a košťat měly kouzelnou moc, proto si je lidé brali domů. Tam je strkali, stejně jako v Lotyšsku, pod krov střechy nebo do kabřince ve stájích nebo je zakopávali pod práh, a tím ochraňovali dům před požárem a učarováním. Ohořelá košťata a dřeva se strkala do polí, kde pomáhala při úrodě, popel se také sypal do ornic, a tím přispíval k bohatší úrodě. Kouřem ze svatojánského věnce se ze stavení vypuzovaly nemoci. Dlouho se udržoval zvyk pálit ve svatojánském ohni zvířata nebo jejich kosti a hlavy. I v Čechách byla známa středověká pověst o původu svatojánských ohňů jako například prostředku k zahánění draků (!), kteří mohou svým dechem a jedy otrávit zdroje pitné vody.

⁵ Zdroj: http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/slovonanedeli/_zprava/svaty-jan-krtitel--467527 (vyhledáno 13. 5. 2017).

⁶ ZÍBRT, Čeněk, „Lidové zábavy, obyčeje a pověry na den sv. Jana Křtitele“, *Český lid* roč. 17, 1908, s. 354–374.

Součástí (svato)jánských projevů byly rovněž tance a očistné koupele. Tance kolem ohně symbolizovaly růst obilovin a hojnou úrodu. Jak vysoko vzplane či „zatočí se“, tak poroste len. Dokonce se tančilo a skákalo na zdraví matky a otce, například na Mladoboleslavsku: „Pověz nám, velký Bože! Svatý Jene! Dlouho-li živi budeme, za kolik pak let zemřeme?“⁷ V předvečer svatojánský, kdy přírodě byla přičítána tajemná moc, se lidé chodívali koupat. Vodě se za toho večera se připisovala moc očistná, čarovná. S obdobím letnic a patrně i s tradicemi předkřesťanskými souvisí vysoký sémiotický status vody. Obyčeje související s kultem vody vyvrcholily právě ve zlomovém svátku Jana Křtitele, ale vázaly se prioritně a podvědomě spíše již se samotným slunovratem.⁸

V lidovém kalendáři a především v životním cyklu každodennosti vrcholila jarní příprava na letní období vysilující práce zejména na polích, v období žní a sklizní, a vrcholila i v křesťanské již době doba procesí a poutí. V období slunovratu dochází prakticky ke zlomu ve sluneční aktivitě, ale klimatické léto vrcholilo – diachronně to dokazují dvě ukázky lidového rčení z Čech:

„Od svatého Jana Křtitele běží slunce již k zimě.“

(versus)

„Na svatého Jána otvírá se létu brána.“⁹

⁷ ZÍBRT, Čeněk, cit. d., s. 355.

⁸ TYLLNER, Lubomír (ed.), *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Lidová kultura*, Praha, Paseka 2014, s. 436.

⁹ Tamtéž, s. 432–438, zejm. 437 a 438.

2 Rozbor a postup práce

Předkládá diplomová práce je výsledkem analytické komparace především písemných a zčásti i pramenných dokladů ve smyslu diachronního poznání a zároveň synchronního, byť ne přímo způsobem terénního výzkumu lotyšského Jánského a českého svatojánského svátku. Způsob zpracování a interpretace ve smyslu interakce a konfrontace jednotlivých zdrojů, převážně participuje na etnologickém studiu slovesné folkloristiky a proměn etnokulturních tradic, jak novodobého lotyšského, tak i českého národa, respektive ve smyslu středoevropského kulturního dědictví obou, byť i za podmínky, že všeobecně uznávaná definice „národa“ v současnosti vlastně neexistuje.

Práce byla vypracována primárně a především na rozboru textových analýz a rešerších knižních publikací, monografií i časopiseckých studií a článků, včetně memoárové literatury a pramenných zdrojů a dokumentace archivní povahy v několika veřejných institucionálních fondech a sbírkách jak lotyšského, tak českého charakteru, resp. národní kulturní (archivní) povahy. Současně byla tato rezidua porovnávána se současnými projevy (z vlastní autopsie či z dokumentace publicistické) samotných oslav svátku spojeného se slunovratem a sv. Janem Křtitelem v obou zemích, v Lotyšsku a v České republice.

Tato analýza jednotlivých typů dokumentů obecně sledovala základní chronologickou posloupnost v rozsahu sledovaného tématu od nejstarších záznamů o (svato-) Jánském svátku až po současná encyklopedická kompendia či shrnující monografie o cyklu výročních svátků a obyčejů.

Práce je rozdělena na několik celků, specificky se věnující jak projevům a identitám Jánského svátku v Lotyšsku, tak i svatojánského svátku v českých zemích, respektive ve středoevropském sociokulturním prostoru. Každý „národní blok“ představuje a porovnává etnokulturní tradiční jevy a projevy Jánského, resp. svatojánského svátku.

Primárními prameny, které jsou základem mé předkládané diplomové práce, jsou lotyšské *dainy* v rozsahu sbírky lotyšského folkloristy Krišjānise Bāronse (1835–1923), který sbíral folklorní texty a redigoval vydání lidových písní, v období mezi lety 1894 až 1915 sestavil a redigoval sbírku (vydání) „Lotyšské dainy“. Sbírkou obsahuje šest oddílů v osmi knihách. Aby systematizoval sebrané texty, zavedl svůj systém i způsob jak texty sjednotit. Pro prostředí českých zemí se analyticky zamýšlím nad samotným zpracováním v současných

kompendiích a odborné literatuře prvních kulturních historiků, zejména v práci Čeňka Zíbrta (1864–1932). V literárních dílech zejména beletristických z období 19. století nelze opominout exemplární zpracování slunovratu a slavení svatojánského svátku u Boženy Němcové (1820–1862) v jejím románu z vesnického prostředí, *Babička* (první vydání z roku 1855). Terénní záznamy o jedinečném projevu oslav svatojánského svátku, stlaní svatojánské postýlky, nalezneme díky terénním výzkumům v 80. letech 20. století u našich předních etnologů, Aleny Plessingerové (*1928) a Josefa Vařeky (1927–2008). Obrazová dokumentace z Etnologického ústavu Akademie věd České republiky (v. v. i.) přímo vizuálně odkazuje na tento projev již jen lokální kultury či dokonce jednotlivců, zejména v Podkrkonoší, zároveň přibližuje i současné uložení lotyšské sbírky *dainy* v lotyšské akademii věd. Před samostatnou, obrazovou přílohou je další část práce vymezena tématu lidového léčitelství u obou novodobých národů. Práce srovnává parametry mezi středoevropským a pobaltským souborem tradičních postupů spojených s lidovou pranostikou a lidovou botanikou (ekobotanikou lokálního charakteru).

3 Letní slunovrat v lotyšském prostředí (prostoru)

3.1 Jānský svátek (Jāni, Jānu svētki)

V římskokatolické církvi se 24. červen slaví jako svátek narození sv. Jana Křtitele. Kromě Ježíše Krista a Panny Marie je sv. Jan jediným světcem, jehož narození se v církevním kalendáři slaví. Z toho vyplývá, jak velkou úlohu tento světec má a jak je tento den důležitý. Přesto v lotyšském folkloru nalezneme málo materiálu (zmínek) o tom, že by lotyšské Jānské svátky (Jāni) byly nějak úzce spojeny se sv. Janem Křtitelem.

Sv. Jan Křtitel je patronem mnoha profesí: tkalců, krejčích, kožešníků, koželuhů, barvířů, sedlářů, vinařů, hospodských i bednářů, ale také kominíků, kovářů, tesařů, architektů a zedníků či kameníků, jako i pastýřů a sedláků, hudebníků, tanečníků i zpěváků. Ve staré Rize byl rovněž dle pramenů patronem likérníků či nosičů piva.¹⁰

Jānisův svátek nebyl svátkem svatého Jana, ale oslavou letního slunovratu a existoval již dříve před přijetím křesťanství. Ústřední postavou tohoto svátku byl Jānis,¹¹ Samotný Jānis je personifikací přírody, a je v lidových písních hodně spojován s hlavním bohem Dievsem a je nazýván jeho synem. Jānis je jedním z hlavních božstev úrody spojen se Sluncem, kopci a duby. Chodí po své zemi a žehná lidu, zahradám a polím, ale také rodině a celé přírodě. Jeho svátek připadá na 23. června. Letní slunovrat je vrcholem severských krátkých let. Neznačená jen změnu z astronomického hlediska, neboť od tohoto nejdelšího dne v roce se noci začínají opět prodlužovat, ale především v minulosti přinášel do života lidí i změny, týkající se zemědělských prací. Již před Jānskými svátky skončily oráčské a secí práce, po něm začalo sklizňové období, nejprve sklizeň sena, poté žita a letních plodin. Jānský večer byl posledním okamžikem oddechu a radosti lotyšských rolníků před dobou intenzivních a těžkých prací. Proto se také na oslavy vždy pečlivě připravovaly: dívky plely zeleninovou i květinovou zahrádku, mládenci museli uklidit hnůj a zorat úhor. Vyčistily se dvory a světnice, stavení se vyzdobila májkami, dubovými věnci a „Jānskými“ bylinami.

¹⁰ Nosiči piva nebo vína nosili sudy s kapalnými náklady z lodí k obchodníkům.

¹¹ Lotyšský spisovatel A. Pumpurs místo *Jānise* zavádí *boha Līgo* – boha písní a tanců. Je to pravděpodobně proto, aby se Jānis nespojoval s křesťanským sv. Janem a také proto, že se v Jānských písních opakuje refrén „līgo“.

Vařilo se pivo, které neodmyslitelně patří ke slavení Jánských svátků. Na Janské svátky se také vyrábí speciální druh sýra – Jánský sýr. Sýr obsahuje kmín a svazuje se do pytlíku a zavěšený se suší. K hostině, kterou hospodyně pro Jánise a jeho družinu¹² připravovala, patřily ještě pirohy plněné různými náplněmi, nejčastěji špekem.

Pak se již čekalo na příjezd Jánise a jeho družiny, která objíždí všechny statky a žehná statkům, polím i loukám.

Když byl i dobytek ozdobený květy a vypuštěný do ohrady, pastýři dostali sýr. Když byly všechny přípravné práce hotovy, oblékli se všichni do svátečních oděvů a s Janskými bylinami se chodilo pozdravit hospodáře a hospodyně.¹³ Dávali se jim věnce - hospodáři věnec z dubových listů a hospodyně lipový věnec nebo věnec z květů. V největší světnici nebo uprostřed statku si nejprve sedli za stůl hospodyně s hospodářem a ostatní členové rodiny s čeládkou jim dávali na hlavu věnce a zpívaly Janské písně s refrénem *līgo*.¹⁴ Když bylo hospodáři s hospodyně zaspíváno a dostalo se jim přání všeho dobrého a šťastného žití, dostal pozvání ke stolu i zbytek účastníků. Každý člen hospodářství dostal po kusu sýra a po sklence piva. Na stůl se nejprve položily byliny a pak se přikryl bílým lněným ubrusem. Uprostřed světnice u stolu byla připevněna březová májka a židle hospodáře a hospodyně byly ozdobeny květy. Největší pozornost byla soustředěna na hospodáře. Na stole byl sýr, máslo, med, pivo, tvaroh, maso, pirohy a lívance.

Když bylo po jídle a požehnání hospodářského páru, přišli nejbližší sousedi zpívat a popřát. Zpívalo se dům od domu, zpívalo se o práci, o vlastnostech hospodářů, často se improvizovalo. Když se obešli sousedé, dělala se zvláštní obchůzka po věcech (domácích – ke každodennímu použití), chodilo se také po loukách, zahradách, polích a všude se sbírali byliny. Po návratu zpět z obchůzek, se všude na statku sypaly byliny. Ve světnicích se vše nechalo ležet na zemi do druhého dne a neuklízelo se, aby se nesmetlo i posvěcení. Žehnalo se nejen vše živé, ale nezapomínalo se například ani na včelí úly a domácí zahrádky. Každý, kdo v předvečer Jánise přišel k jinému domu, byl pohoštěn sýrem a pivem. Jánisovy děti byly, stejně jako matka a otec, provázeny přáním dobré úrody a zdraví. V družině Jánisových dětí byl nejdůležitější osobou vůdce (náčelník), který znal potřebné písně a každou novinku. Písni

¹² Jāņa bērni – Jánisovy děti.

¹³ Hospodář a hospodyně byli nazýváni Jánisův otec a Jánisova matka a skupina která obcházela statky a zpívala hospodářům, se nazývala Janisovy děti (viz výše – pozn. 12).

¹⁴ Aplīgot, līgot, alīgošana - lotyšsky znamená obezpívat, zpívat písně s refrénem *līgo*, požehnat a popřát hodně štěstí a dobrou úrodu. Aplīgošana je zpívání písní s refrénem *līgo*, kterými přáli hospodáři a hospodyně dobrou úrodu a štěstí. *Līgo* je popěvek, který se zpívá s písněmi s jánskou tematikou. Slovo „*līgo*“ znamená doslovně houpat, kolébat se, ale i jásat a symbolizuje pohyb slunce.

se všude dorozuměl, pokládal otázky, vysvětloval. Pastýři si v některých oblastech vyráběli z kůry jedle nebo olše trubky a troubili na ně.

První zmínky o Jánských svátcích nalezneme již v 17. století u lotyšského pastora, literáta a jazykovědce G. Manceliuse (Manzela). Ve své „Postile“ hovořil o Jánských svátcích (o svátku Līgo) „*A ted' moji přátelé, pojd' mezi s dobrým bohem na Jánské svátky, ale ne jako včerejší jánští bratři a sestry,¹⁵ z nichž každý radostně zpíval a radoval se, nasbíral si na polích a v lese různé byliny a když přišel domů, ozdobil vrata a všechny budovy zvnějšku i zevnitř dubovými větvemi a bylinami s vírou, že takovouto kouzelnou věcí odeženou čarodějnice a kouzelníky; podle určité byliny, kterou připevní na stěnu, věští štěstí pro toho či onoho: cí bylina přes noc ovadne, ten v daném roce zemře, či vydrží-li a rozkvetne, ten zůstane na živu. Když takovou skvělou práci vykonají, zapalují jánský oheň, kolem kterého poskakují a po celou noc zpívají, jako na nějaké svatbě.*“¹⁶

3.2 Jánské svátky v lotyšské literatuře

V 19. a na počátku 20. století se motiv Jánského svátku objevoval ve tvorbě snad všech lotyšských spisovatelů (Aspazija, Veselis J., Virza E., Ziemeļnieks J., Niedra A., Blaumanis R. a další).

Stejně jako v dalších evropských zemích probíhalo v 19. století v Lotyšsku národní obrození a vyhledávala se témata s lidovými, národními prvky. Pro Lotyše byl Jánský svátek jedním z nejdůležitějších vůbec, dokonce důležitější než Vánoce. Lotyši po celém světě slavili Jánské svátky a spojení v tento den upevňovalo jednotu a sounáležitost lidí, kteří byli v neustálém područí jiného národa.

Tato díla, která zobrazují odlišnosti slavností podle autorova rodiště, zanechala důležitá svědectví i pro lotyšské kulturní dějiny.

Jánský večer na venkově popisuje například J. Jaunsudrabiņš:

„Byl neobyčejný večer a zcela neobyčejná noc. Na všech kopcích zářily ohně, ze všech stran zněly písně a bylo slyšet hlasité troubení. Našli jsme staré dehtové vědro, naplnili ho březovou kůrou, přitloukli ke konci dlouhé tyče a pak jsme ho vynesli na kopec. Zapálili jsme březovou kůru, vztyčili tyč a přivázali ke kůlu zatlučenému do země. Hořící kůra syčela. Vědro ušpiněné od dehtu se rozžhavilo a začalo hořet. Oheň byl stále větší a větší. Dehet se

¹⁵ Jāņa brāli un māsas – skupina, která chodí po statcích a zpívá jánské písně.

¹⁶ MANCELIS, Georgs, *Lang-gewünschte Lettische Postill*, Rīga, 1654.

roztavil a kapal na zem ve velkých kapkách. Kapky hořely modrým plamenem a bzučely jako sršni. – U ohně se sešli všichni domácí a bez ustání zpívali jánské písně. Obdivoval jsem, jak se do hlavy mé babičky může vejít tolik písní; zpívala a zpívala, a písně jí nikdy nedošly.

O Jánském svátku se vařilo pivo, a od úst k ústům koloval velký hliněný džbán pokrytý pěnou, plný hořce vonícího nápoje. Pili jsme, veselili jsme se, jak se patří, a pojídali měkký sýr, který hospodyně rozdávala z bílé lněné zástěry.

Když jsme stáli a zpívali jánské písně, z cesty se ozvaly cizí silné hlasy. Otočili jsme se a viděli, jak přichází množství lidí ze sousedství s náručí plnou jánských bylin. Příchozí zpívali písně, a my také nepřestávali, až do doby, co obě strany byly tak blízko, že se melodie začaly plést. Příchozí pak na pozdrav rozpráhli ruce. Položili své jánské byliny hospodyně do klína a věnce dali na hlavu hospodáři. I hospodářův Jancis stál jako nějaká nevinná váza plná květín. A jaké štěstí! Jedna dívka mi také dala na hlavu věnec.

‘Jánis po roce zase přišel,’ řekla.

Před očima mi visela stébla bylin, nic jsem přes ně neviděl. Ale voněla tak nádherně, a radost nad tím, že si mně někdo všiml, mě přinutila poskakovat a zpívat písně. Šaškoval jsem mezi velkými jako nějaký blázen.

Zpěváci jánských písní šli z našeho domu zase dál. Připojili se k nim naši chlapci a dívky. Také já s hospodářovým Jancisem jsme se chystali na cestu, ale nepustili nás. Abychom prý celou noc nejančili!

‘Budeme čekat na ráno, nepůjdeme spát, abychom viděli, jak bude slunce stoupat po obloze,’ řekl Jancis. “¹⁷

Někteří lotyšští spisovatelé se k motivům Jánských svátků vraceli vícekrát – například právě Kārlis Skalbe. Ve své povídce „Jánský svátek“ popisuje i zvyky v Rize, neboť většina popisů oslav Jánského svátku se týká života na venkově:

„Den bylin přišel do Rigy v podobě staré ženy. Stála zde a držela svazek zelených kosatců jako vlajku nad prachem a ulicemi plnými spěchu. Vedle ní stála malá bosá dívka a podávala mi bílé a červené lesní růže, kopretiny a chrpy. Byly zde také bílé akátové větvičky, které stařena natrhala v nějaké zahradě. „Vezměte si tyhle, krásně voní,“ řekla stařenka jako dobrá znalkyně tajemství jánské noci, protože k této opojné noci, k tomuto zamlženému soumraku voňavé květy patří. Tyto staré ženy z předměstských chatrčí a sklepů přinášejí Den

¹⁷ JAUNSUDRABINŠ, Jānis, *Baltā grāmata*, Rīgā, Latvijas valsts izdevniecība 1957, s. 202–205.

*bylin z mezí a luk do Rígy. Tyto staré víly jsou jediné, které uchovávají tajemství jánské noci. Pouze ony mají tady ve městě to pravé nadšení pro Den bylin. Podívejte se na trh na břehu Daugavy: sedí zde mezi svými květinami a bylinami, tyto kněžky, na pouliční dlažbě, pletou věnce, kolébají se a zamyšleně zpívají, jako by vzpomínaly na staré jánské písně. Zdá se mi, že všechny malé, po kamenech roztroušené, uvádající květiny dnes získaly hlas a taky tiše zpívají. Nevadí, že tyto ženy vypadají tak politováníhodně, přesto se stávají na okamžik vestálkami, neboť se musí vzdát života, aby se dostaly blíže k bohům.*¹⁸

Všechna literární díla, která se zabývají tematikou Jánského svátku, jsou plna termínů, které jsou známé z lidové poezie. Tyto termíny a specifické výrazy se občas liší, protože autoři ve svých dílech používali slova, která znali právě ze svého rodného kraje, z dětství či mládí. Tak například již samotný název tohoto svátečního dne má několik variant. Vedle Jánského svátku se také používají názvy Jánský den, Jánský večer, Jánská noc, svátek *Lígo* či večer *Lígo*. Do novějších děl pak proniklo pojmenování *letní slunovrat*. Různé lokální varianty se objevují i u samotných jánských tradic, ačkoliv se obvykle jedná jen o drobné odchylky.

Jánský svátek se objevuje především v próze, ale nalezneme tuto tematiku i v poezii a dramatu. Uvádím následující ukázkou:

Kārlis Krūza

Kaprad'ové květy

Když lesy ve štěstí lígo

V tom kapradí jednou ročně kvete

když lesy ve štěstí lígo

Tu hledají kouzelný květ

Poslouchej: jásot a zpěv

Když lesy ve štěstí lígo

*V tom-kapradí-zlatě-kvete.*¹⁹

¹⁸ RŪĶE-DRAVIŅA, Velta, *Jāņi latviešu literatūrā*, Rīga, Leisma 1991, s. 81.

¹⁹ Tamtéž, s. 92. – Překlad V. Bahenská (autorka diplomové práce).

3.3 Krišjānis Barons a Dainy

Primární prameny, které jsou základem této diplomové práce, jsou lotyšské dainy. Pojem dainy je převzat z litevského názvu pro lidové písně. V Lotyšsku jsou to *tautasdziesmas*. Typologicky se ovšem od litevských, ostatně i od slovanských lidových písní, podstatně odlišují. Většina lidových písní v indoevropské oblasti má více slok a alespoň nějaký děj nebo rým. V lotyšských dainách narážíme na zcela jiný druh lidové poezie. Jde nejčastěji o nerýmované čtyřverší. Ve většině písní jde o osmislabičný verš s trochejským rytmem a cézурou uprostřed po čtvrté slabice, takže jde o sylabotónický systém²⁰.

„Lotyšský folklorní verš se tedy dělí na dvě dipodie. Název dipodie je odvozen od toho, že obsahuje jen dvě stopy. Je to verš absolutně symetrický a cézura je osou této symetrie.“²¹ Přízvuk má lotyština na první slabice slova. Především z metrických důvodů se v lotyšských lidových písních poměrně často vyskytují deminutiva. Je zde využíváno mnoho asonancí, aliterací a zvukosledů a někdy i rýmů.

Pozoruhodným sběratelem, folkloristou byl Krišjānis Bārons, který vydal v šesti dílech *Lotyšské dainy* (1894–1915) v Jelgavě a Petrohradě.

Krišjānis Barons (1835–1923) byl lotyšský folklorista, prozaik, básník a publicista. V roce 1856 stál společně s Krišjānisem Valdemārsem²² a Jurisem Alunānsem u zrodu mladolotyšského hnutí a později redigoval jeho list *Pēterburgas Avīzes* (Petrohradské noviny). Sám do něj přispíval publicistickými a populárně-vědeckými statěmi, povídkami a básněmi v realistickém duchu, jimiž podporoval lotyšské národní sebevědomí. Od roku 1867 žil v Moskvě, kde pracoval jako domácí učitel a organizoval kulturní život lotyšské komunity. Byl autorem publikace o geografii Pobaltí, kterou nazval *Mūsu tēvzemes aprakstīšana* (1859, Popis naší vlasti). Od roku 1878 na popud Valdemārse pokračoval ve sběru národních písní započatém Brīvzemnieksem.²³ Byl podporován i Moskevskou přírodovědeckou, antropologickou a etnografickou společností. Sbíral folklorní texty a redigoval vydání lidových písní. V období mezi lety 1894–1915 sestavil a redigoval sbírku (vydání) „Lotyšské

²⁰ PAROLEK, Radegas, *Lotyšská literatura: vývoj a tvůrčí osobnosti*, Praha, Bohemika 2000, s. 31.

²¹ Tamtéž, s. 31.

²² Valdemārs Krišjānis (1825–1891) byl publicista a jeden ze zakladatelů mladolotyšského hnutí. Působil v Moskvě, kde podporoval sbírání lotyšského folkloru. Podílel se na rusko-lotyško-německém slovníku (1872), poprvé sestaveného samotnými Lotyši.

²³ Brīvzemnieks Fricis (1846–1907), lotyšský básník, překladatel, zakladatel lotyšské folkloristiky. Velkou část života prožil v Rusku (1864–1887), převážně v Moskvě, kde působil v duchu mladolotyšského hnutí.

dainy“. Sbíрка obsahuje šest oddílů v osmi knihách (obsahovala 217 996 lotyšských lidových písní). Aby systematizoval sebrané texty, zavedl systém a způsob jak texty sjednotit. Jako základ si zvolil psát každé čtyřverší na samostatný lístek. Aby mohl tuto sbírku sjednotit, nechal si vyrobit speciální skříň „*Dainu skapis*“ „Skříň písní“, do té doby využíval krabičky. „*Dainu skapis*“ obsahuje 70 zásuvek a v každém z nich je 20 přihrádek. Největší tři zásuvky obsahují různé vzácné dokumenty: dopisy, archivní materiály. Kromě písní, jsou zaznamenány i některé hádanky, přísloví apod.

Samotná skříň je vysoká 160 cm, široká 66 cm a 42 cm hluboká. V roce 2001 byla zapsaná do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. Od roku 2014 lze skříň vidět v Národní knihovně v Rize. Existují i kopie skříně, jedna je v Muzeu Krišjānise Baronse a jedna v Rusku, kde Barons započal svou práci. Baronsovu sbírku doplnil zejména P. Šmits a od roku 1979 v jeho práci pokračuje lotyšská akademie věd, v jejíchž fondech je uloženo přes 1,2 milionu písní. Od roku 1997 začalo skenování lístků s lotyšskými dainami a do roku 2002 jich bylo naskenováno 268 815. Dainy lze vyhledávat na webových stránkách www.dainuskapis.lv. Lze je vyhledávat podle několika způsobů. Podle oblasti, podle svátků podle klíčových slov a i podle sběratelů.

Do češtiny z nich několik přeložil Adolf Heyduk a vědecky se jimi také zabýval Josef Zubatý (*O aliteraci v písních lotyšských a litevských*, 1894).

Díky kategoriím, podle kterých se dělí dainy s jánskou tematikou, lze zjistit a popsat průběh oslav Jánského svátku. Výběr dain byl zcela účelový, aby přiblížil průběh svátku v písních.

I/Přípravy na Jánisovu noc –

32311-1²⁴

Ko solīju Jānīšam,

To atdevu Jānīšam:

Mucu alus, pūru kviešu,

Nobarotu sivēniņu.

²⁴ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4>. (Vyhledáno 16. 6. 2017). – Překlad písní V. Bahenská.

Co jsem slíbila Jánisovi
to jsem dala Jánisovi:
sud piva, míru pšenice,
vykrmené prasátko.

32308-0²⁵

Ai, Jāniti pundurīti,
Ko tā tava sieva dara?
Pienu silda, sieru sēja,
Pa namiņu tekādama.

Ach Jánisku, malý mužičku,
co to ta tvoje žena dělá?
Mléko zahřívá, sýr váže,
Po domě pobíhá.

32314-4²⁶

Saimeniece sieru sēja
Trīs, četriem stūriņiem;
Šim stūrītis, tam stūrītis,
Man pašai viducītis.

Hospodyně váže sýr
do tří čtyř růžků;
tomu růžek, tomu růžek,
mně samotné prostředek.

Mezi přípravy na Jánskou noc patřilo hlavně vaření piva. A poté i dělání Jánského sýra. Je to speciální sýr s kmínem, který se dříve dělával do šátku a sušil se věšením na hambalky.

²⁵ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.1.-Rikojas-un-posas-uz-Janu-vakaru> (vyhledáno 16. 6. 2017).

²⁶ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/10/6.4.1.> (vyhledáno 16. 6. 2017).

II/ Obyvatelé domů žehnají svým zahradám, polím a loukám –

32517-0²⁷

Jānīts savu kumeliņu
Iejāj bišu dārziņā
Medainām kājiņām,
Vaskainiem iemauktiem.

Jánisek se svým koníčkem
vjel do včelí zahrádky
medovými kopýtky
voskovou uzdičkou

32519-2²⁸

Skaistas rozes dārziņā,
Kur ta pati dēstītāja?
Dēstītāja klētiņā
Loka baltas villainītes.

Krásné růžičky v zahradě,
kde je dívka, která vás vysázela?
Dívka je v sýpce
a skládá bílé šátky

32520-0²⁹

Kam tās tādas lielas mājas,
Kam tie kupli koku dārzi?
Tās Jāniša lielas mājas,
Tie Jāniša koku dārzi.

²⁷ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.10.-Maju-laudis-apligo-savus-darzus-laukus-plavas> (vyhledáno 16. 6. 2017).

²⁸ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/10/6.4.10> (vyhledáno 16. 6. 2017).

²⁹ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/10/6.4.10> (vyhledáno 16. 6. 2017).

Čí jsou ty velké domy,
čí jsou ty košaté sady?
To jsou Jánískovy velké domy,
to jsou Jánískovy sady.

32523-2³⁰

Lec, Jānīti, kur lēkdams,
Lec kāpostu dārziņā,
Izmin gušņas, izmin nātres,
Lai aug balti kāpostiņi.

Ať běžíš, Jánísku, kam běžíš,
zaběhni do zahrádky se zelím,
pošlapej bodláky, pošlapej kopřivy,
ať vyroste bílé zeličko.

Jánis na svém koni objížděl louky zahrady pole a statky a žehnal veškeré úrodě obydlí. Úroda byla pro lidi velmi důležitá, proto jsou dainy, které popisují konkrétní rostliny a plodiny, které má Jánis požehnat (růže, zelí, sady, včelí zahrádka.)

III/Žehnání dalších míst a věcí –

32569-0³¹

Ej, māmiņa, klausīties,
Kas dzied piena kambarī.
Pieniņš dzied, sierīņš velk,
Sulu ķērne darināja.

Jdi si, maminko, poslechnout
kdo zpívá ve spíži s mlékem.

³⁰ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/10/6.4.10> (vyhledáno 16. 6. 2017).

³¹ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.11.-Apligo-dazadas-citas-vietas-un-lietas> (vyhledáno 16. 6. 2017).

Mlíčko zpívá, sýrek táhne,
dělá se podmásli.

IV/Jánisovi děti (družina) jdou po návštěvách –

32578-0³²

Kur mēs Jāņa bērni
Nolēksim?
Pie tētiņa alus dzert,
Pie māmiņas raušu ēst.

Kam my Jānské děti
kam poběžíme?
K tatínkovi pivo pít,
k mamince pirohy jíst.

32611-0³³

Jānits sēd ozolā,
Jāņa bērni pazarēs;
Kāp, Jānīti, no ozola,
Vedi bērņus istabā.

Jānis sedí na dubu,
Jānisovy děti pod nímna větvích;
slez, Jánísku z dubu,
přived' děti do světnice.

³² <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.12.-Janu-berni-iet-ciema> (vyhledáno 16. 6. 2017).

³³ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/70/6.4.12.> (vyhledáno 16. 6. 2017).

V/Lidé se sousedství se shromažďují a zpívají jánské písně a zapalují jánské ohně

32865-0³⁴

Jānīts danci dancināja
Liela meža maliņā;
Sien, māmiņa, man jostīņu,
Lai es teku palīgā.

Janísek tančí tance
na kraji velkého lesa;
uvaž mi maminko můj pás,
Ať mu běžím na pomoc.

32865-4³⁵

Saules bērni danci veda
Sudrabiņa kalniņā;
Joz, māmiņa, zelta jostu,
Lai es teku pulciņā.

Děti slunce tančí
na stříbrném kopci;
opásej mě, maminko, pásem,
ať běžím za nimi.

Lidé se shromažďovali na kopcích a připravovali se na pálení ohňů. Pro každého bylo důležité se tohoto setkání zúčastnit.

³⁴<http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.13.-Apkaimes-Janu-laudis-pulcejas-kopa-dzied-Janu-dziesmas-un-dedzina-Janu-ugunis> (vyhledáno 16. 6. 2017).

³⁵<http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.13.-Apkaimes-Janu-laudis-pulcejas-kopa-dzied-Janu-dziesmas-un-dedzina-Janu-ugunis> (vyhledáno 16. 6. 2017).

VI/Jānisova žena, syn a dcery –

32929-0³⁶

Jānits jāja melnu zirgu
Ar sudraba lāsītēm,
Ar sudraba lāsītēm,
Zeltotiem iemauktiem.

Jānis jede na černém koni
se stříbrnými kapkami,
se stříbrnými kapkami,
pozlacenou uzdičkou.

32976-1³⁷

Jāņa sieva jostu aude,
Zelta krēslā sēdedam;
Pats Jānītis saivas tin,
Sudrabā sēdēdams.

Jānisova žena tká opasek,
a sedí ve zlatém křesle;
sám Jānis tká jehlici
a sedí ve stříbře.

VII/Jānské svátky ve srovnání s Pēterisem –

33022-4³⁸

Jānīts nāca ziediņiem,
Pēterītis lapiņām,

³⁶ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.15.-Jana-sieva-dels-meitas> (vyhledáno 16. 6. 2017).

³⁷ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/110/6.4.15> (vyhledáno 16. 6. 2017).

³⁸ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.16.-Jani-salidzina-ar-Peteri-Jekabu-Mikeli-un-citiem-kalendara-svetajiem> (vyhledáno 14. 6. 2017).

Aiz Pētera lapiņām
Jāņa ziedu neredzēja.

Jānis přichází s kvítím,
Pēteris s lístky,
přes Pēterisovy lístky
Jānisovo kvítí nevidět

Je potřeba zmínit přechod k svátku Pēterise, který je zase spojen s jinými zvyky a událostmi. Příchodem Pēterise všechny kouzla a zvyky spojené s Jānisem končej.

VIII/Būh lásky se také účastní svátku a střílí několik šípů –

33078-0³⁹

Ai, bagāta Jāņa diena,
Atved man arājiņu;
Ja ved jaunu, tad ved skaistu,
Ja ved vecu, tad bagātu.

Aj, bohatý Jánský dne,
přived' mi oráče;
bude-li mladý, at' je krásný,
bude-li starý, at' je bohatý.

33083-1⁴⁰

Dali sieru, māmuliņa,
Man lielāku gabaliņu.
Nij ēdīšu, nij pārdošu,
Puišus vien karināšu.

³⁹<http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.17.-Milestibas-Dievs-ari-nem-dalibu-svetkos-un-izsauj-dazu-bultu>
(vyhledáno 14. 6. 2017).

⁴⁰<http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.17.-Milestibas-Dievs-ari-nem-dalibu-svetkos-un-izsauj-dazu-bultu>
(vyhledáno 14. 6. 2017).

Rozděl sýr, maminko,
mně dej větší kousek.
Nesním ho ani neprodám,
jen s ním budu svádět chlapce.

Jánská noc má i milostný význam pro mladé lidi, kteří u ohňů věštili svoji budoucnost házením věnců apod. Při hledání zlatého kapradí se vydávali dívky s chlapci do hlubokého lesa.

IX/O jánské noci se nespí –

33181-1⁴¹

Kas gulēja Jāņu nakti,
Mūžam sievas nedabūs;
Kas negul Jāņu nakti,
Tas dabūs šoruden.

Kdo spí o Jánské noci,
ženu nikdy nezíská;
kdo nespí o Jánské noci
ženu získá tento podzim.

33184-2⁴²

Kas gulēja Jāņa nakti,
Gulēs visu vasariņu;
Kas līgoja Jāņa nakti,
Līgos visu vasariņu.

Kdo spí o Jánisově noci,
prospí celé léto;

⁴¹ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.19.-Janu-nakti-negul> (vyhledáno 14. 6. 2017).

⁴² <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/10/6.4.19>. (vyhledáno 14. 6. 2017).

kdo prozpívá Jánisovu noc,
prozpívá i celé léto.

X/Čekání na Jánise a zpívání –

32350-0⁴³

Nāc nākdama, Jāņa diena,
Tev ir pulka gaidītāju:
Govis gaida zaļu kroņu,
Meitas skaistas līgošanas.

Přijď další Jánisův dni,
čekají na tebe mnozí:
Krávy čekají na zelenou korunu,
Dívky na krásné zpívání.

32347-3⁴⁴

Visi gaida Jāņu dienas,
Gani gaida, govīs gaida;
Ganiem siers, ganiem piens,
Govīm bērza vainadziņi.

Všichni čekají na Jánský svátek,
Pastevci čekají, krávy čekají;
pastevcům sýr, pastevcům mléko,
kravám březové věnečky

⁴³ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.2.-Gaida-un-ieligo-Janus> (vyhledáno 16. 6. 2017).

⁴⁴ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.2.-Gaida-un-ieligo-Janus> (vyhledáno 16. 6. 2017).

XI/Jánisova noc je nejkratší ze všech nocí –

33200-0⁴⁵

Īsa īsa Jāņu nakts
Par visām naksnīām:
Te satumsa, te izausa,
Te saulīte gabalā.

Nejkratší je Jánská noc
ze všech nocí:
tu se setmí, tu se rozední,
tu sluníčko vyjde.

33206-1⁴⁶

Cik gara, cik gara
Jānīša naksnīa,
Te tumsa tumsīa,
Te ausa gaismīa!

Jak je dlouhá, jak je dlouhá
Jánská noc,
tu je tmavá tmavoučká,
tu jasná světloučká!

33201-1⁴⁷

Īsa īsa Jāņu nakts,
Te satumsa, te izausa:
Viena puse tumša tumša,
Otra puse gaiša gaiša.

⁴⁵ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.20.-Janu-nakts-isaka-par-visam-naksninam> (vyhledáno 16. 6. 2017).

⁴⁶ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/10/6.4.20> (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁴⁷ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/10/6.4.20> (vyhledáno 17. 6. 2017).

Krátká je, krátká, Jánská noc,
tu se setmí, tu rozední:
jedna půlka tmavá tmavá,
druhá půlka světlá světlá.

XII/Východ slunce –

33209-0⁴⁸

Jauni puiši, jaunas meitas,
Jāņa (Jāņu) nakti neguliet,
Tad rītā redzēsiet,
Kā saulīte rotājās.

Mladí chlapečci, mladé dívky,
o Jánské noci nespěte,
pak ráno uvidíte
Jak slunce vychází.

XIII/Konec Jánských svátků –

33213-0⁴⁹

Ar Dieviņu tu, Jānīti!
Šovakar pavadām.
Citu gadu tu atjāsi
Ar deviņi kumeliņi

Sbohem, Jánisi!
Dnes večer te vyprovázíme.
Další rok přijedeš
S devíti koníky.

⁴⁸ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.21.-Saulle-lec-rotajas> (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁴⁹ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.22.-Jana-svetkus-beidz> (vyhledáno 17. 6. 2017).

33217-0⁵⁰

Bēdz, Jānīt, bēdz Jānīt,
Pēters nāk, Pēters nāk!
Jāņa ziedu neredzēju
Aiz Pētera lapiņām.

Utíkej Jánísku, utíkej Jánísku,
Pēteris přichází, Pēteris přichází!
Jánské kvítí nevidím
Přes Pēterisovo listí.

XIV/Jánská noc zemřela –

32357-0⁵¹

Aizsamirsa, aizsamirsa
Jāņa diena nelīgota!
Siesim sieru palagos,
Līgosim Pēterdienu.

Zapomenuto, zapomenuto
Neoslavujeme Jánský den!
Svážeme sýr do plátýnka,
Oslavujme Pēterisūv den.

32361-2⁵²

Te atnāca Jāņa diena
Pavisam nezināma,
Ne māmiņa sieru sējse,
Ne man vīts vainadziņš.

⁵⁰ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.22.-Jana-svetkus-beidz> (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁵¹ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.3.-Janu-diena-piemirsta-negaidot-pienakuse> (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁵² <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/10/6.4.3> (vyhledáno 17. 6. 2017).

Odchází Jánský den
nikdo ho nezná,
maminka sýr neváže
neviju si věneček.

XV/Jánské byliny, kapradí –

32367-2⁵³

No tālienes es redzēju,
Kuŗas puiŗu Jāņu zāles:
Sīvi dadži, asas nātres,
Tās bij puiŗu Jāņu zāles.

Jiŗ z dālky vidím
jánské kvítí pro chlapce:
hořké bodláky, ostré kopřivy,
to je jánské kvítí pro chlapce.

32378-0⁵⁴

Jāņa bērni, Jāņa bērni,
Darāt savu vecu tiesu:
Dodat zāles māmiņai,
Lai gotiņas lielas aug.

Jānisovy děti, Jānisovi děti,
dělejte svou starou práci:
dejte maminečce byliny,
ať kravičky dobře rostou.

⁵³<http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.4.-Janu-zales-Paparde> (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁵⁴<http://www.dainuskapis.lv/katalogs/30/6.4.4.> (vyhledáno 17. 6. 2017).

32412-0⁵⁵

Visas puķes noziedēja,
Papardīte vien nezied;
Papardīte Jāņa zāle,
Ta zied Jāņa vakarā.

Všechno kvítí rozkvetlo,
jen kapradí nekvete;
kapradí je jánská bylina,
ta kvete o Jánské noci.

V těchto dainách je vidět důležitost kvetoucího kapradí, které kvete pouze o Jánské noci, která je opředena spoustou kouzel a magických úkonů. Je to jen jedna noc v roce.

XVI/Pasáci ženou dobytek domů, zavrou je do ohrad, a zpívají –

32431-0⁵⁶

Jānīts sēd kalniņā,
Zāļu nasta mugurā;
Nāc, Jānīti, lejiņā,
Dod manām telītēm.

Jānis sedí na pahorku,
nůši bylinek má na zádech;
pojd', Jánísku, dolů,
dej je mým telátkům.

32434-0⁵⁷

Jānīts sēdi kalniņā,
Zāļu nasta mugurā;

⁵⁵ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/90/6.4.4> (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁵⁶ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/40/6.4.5> (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁵⁷ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/50/6.4.5> (vyhledáno 17. 6. 2017).

Cik zālīšu nastiņā,
Tik tev siera gabaliņu.

Jānis sedí na pahorku,
nūši bylinek na zádech;
kolik bylinek v nūši,
tolik tobě kousků sýra.

Pastevci byli pro lotyšské prostředí důležití, starali se o dobytek, který dával maso a mléko. Bylo potřeba požehnat jim a i dobytku i ohradám a zajistit tak zdraví dobytku.

XVII/Hospodyně pohostí pastevce sýrem a mlékem –

32465-2⁵⁸

Sieru, pienu, māmuliņa,
Savam govu ganiņam;
Ja nedosi sieru, pienu,
Tavas govīs neganišu.

Sýr, mléko, maminečko,
svému pasáčkovi krav;
Když nedáte sýra, mléka,
vaše krávy nepoženu.

Pohoštění pastevců vyjadřovalo jejich důležitost a funkci ve venkovském prostředí.

XVIII/Prostředky proti čarodějnicím, čarodějům, duchům, kteří jsou zvláště o Jānisově noci činní –

32480-1⁵⁹

Lai gulēju, kad gulēju,
Jāņu nakti negulēju:

⁵⁸ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.6>. (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁵⁹ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/40/6.4.7>. (vyhledáno 17. 6. 2017).

Jāņu nakti raganiņas

Pulcēties pulcējas.

At' spím, kdy spím,
o Jánské noci nespím:
o Jánské noci se čarodějnice
čile scházejí.

XIX/Na noční pastvu se nejezdí –

32502-2⁶⁰

Es jums saku, jauni puisi,
Jāņa nakti neguļat:
Jānis sēda krūmiņos,
Iemauktiņi rociņā.

Říkám vám mládenci,
o Jánské noci nespěte,
Jānis sedí v křoví,
Uzdičku v ruce.

32509-1⁶¹

Jānits jāja visu nakti,
Pieguļniekus meklēdams:
Pieguļnieki gudri vīri,
Visi guļ sētiņā.

Jānis jezdí celou noc,
a hledá pasáky koní:
pasáci koní jsou chytří,
všichni spí na statku.

Bylo zvykem jezdit na noční pastvu od jara do podzimu, na jánskou noc se nesmělo.

⁶⁰ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/6.4.9.-Piegula-nejaj-al-jaj> (vyhledáno 17. 6. 2017).

⁶¹ <http://www.dainuskapis.lv/katalogs/20/6.4.9.> (vyhledáno 17. 6. 2017).

**Národní knihovna v Rize, Lotyšsko,
Skřín písni (originál, 1880) od Krišjānise Baronse
a detailní ukázka setřídění (dainty).**

4 Letní slunovrat v českém, respektive ve středoevropském kontextu

Církev se snažila sblížit pohanské zvyky s křesťanskou tradicí. Uměla vyložit a přizpůsobit lidové obyčeje letního slunovratu v křesťanském podání a zasvětit je sv. Janu Křtiteli. V naší tradici je spojován se symbolikou očisty světa, harmonizující s čistotou přírody na prahu léta. V lidových zvycích je chápán jako patron tohoto času, spojující tajemství sil přírody a lidských tužeb. Všechny magické praktiky konané v tuto noc, se zaštiťují jeho jménem – svatojánské ohně, svatojánské čarování s vodou a milostnou touhou, svatojánská postýlka, svatojánské kvítí – svatojánská noc. Letní slunovrat měl pro lidi velký význam, byla to doba před sklizní, před nejdůležitějším obdobím v roce. Lidé nevěděli, jaká bude úroda a jak pak ovlivní jejich životy.

Původní lidové obyčeje konané na letní slunovrat, neměly pochopitelně s postavou světce nic společného. Církev umně na(d)sazovala křesťanské svátky na svátky lidové, spojené s přírodou a cyklickým časem. Nejdůležitějšími svátky v roce byly slunovraty zimní a letní. Na zimní slunovrat spadá svátek Narození Ježíše Krista, a tedy logicky vzato musel na letní slunovrat připadnout Sv. Jan Křtitel, předchůdce Krista. Církev se snažila zvyky konané o těchto dnech převést na církevní a spojené s Janem Křtitelem. Zvyky, které nešly vysvětlit v tomto duchu, byly postupem času vytlačovány a nahrazovány církevní symbolikou.⁶²

Zvyk koupat se ve vodě odůvodnila církev tím, že Jan Křtitel křtil vodou. Pálení ohňů symbolizuje to, že Jan Křtitel byl světlem planoucím před Bohem. Přišel, aby vydal svědectví o světle. Zdobení domů věnci značí, že byl Jan Křtitel v nebesích ověnčen a korunován. Tancování a plesání je na počest narození, neboť podle Lukášova evangelia se mnozí radovali, když se světec narodil. To, že mladí lidé hledali zlaté kapradí a celou noc vůbec nespali, vysvětlovala církev tím, že sv. Jan odešel na poušť. Dokonce i vznikaly legendy o sv. Janu. A navíc prý, když prechal před svými pronásledovateli, doběhl na vrchol hory a náhle zmizel a ze země vyšlehl plamen. Proto se ohně pálili na kopcích.

Letní slunovrat (posléze svatojánské svátky) se ve středoevropském prostoru slavily ještě v předkřesťanské době. Zmínky o pohanských slavnostech letního slunovratu jsou například doloženy z 16. století: *„Ne pověrečně, způsobem modlářským a právě pohanským*

⁶² LANGHAMMEROVÁ, Jiřina, *Lidové zvyky: výroční obyčeje z Čech a Moravy*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 124.

*v pálení ohňův, zelin a trav po zemi stlaní, věncův černobýlových nošení ten svátek od nás křesťanů pamatován býti má.*⁶³

J. Langhammerová uvádí, že Letnice byly původně spjaty s letním slunovratem: „...svátky letního slunovratu, lidově zvané letnice, se v průběhu vývoje propojily s křesťanskými Svatodušními svátky.“⁶⁴ I A. Vondrušková se ve své knize *České zvyky a obyčeje*⁶⁵ zmiňuje o pravděpodobnosti spojení lidových letnic s letním slunovratem. Podle A. Vondruškové navíc existují zprávy od Kosmase o tom, že o letnicích chodili vesničané ke studánkám dávat dárky, zabíjeli zvířata a obětovali je zlým duchům. Přesto se nedomnívám, že by lidové letnice mohly být ve spojení s letním slunovratem. Nikde jinde jsem nenašla žádnou spojitost s letním slunovratem. Časově toto tvrzení nekorresponduje s žádným heuristickým či bibliografickým zdrojem, nejsou žádné jiné zmínky o souvislosti letnic se slunovratem. Nezmiňuje se o této spojitosti ani Čeněk Zíbrt,⁶⁶ který je jeden z mála autorit, jenž se problematikou svatojánských svátků zabýval a z kterého se čerpá i do současnosti. Dále můžeme ještě zmínit Miloše Pulce a Primuse Sobotku a taky Františka V. Vykoukala. Všichni ale stále vycházejí z několika mála historických pramenů, například z Martina Philadelphu Zámrského.⁶⁷

Je to jediný svátek církevního roku, kdy se slaví narození světce. Podle Nového Zákona se sv. Jan narodil v Judských horách Zachariáši a Alžbětě. Jako mladý odešel do pouště, kde žil životem poustevníka. Byl oděn jen do šatu z velbloudí srsti, ovázaného koženým pásem. Jedl kobylinky upražené na kameni, a lesní med:

*„Jan měl na sobě šat z velbloudí srsti, kožený pás kolem boků a potravou mu byly kobylinky a med divokých včel. Tehdy vycházel k němu celý Jeruzalém i Judsko a celé okolí Jordánu, vyznávali své hříchy a dávali se od něho v řece Jordánu křtít.*⁶⁸

A dále: *„Je psáno u proroka Izaiáše - hle já posílám posla před tvou tváří - Aby ti připravil cestu - Hlas volajícího na poušti: Připravte cestu Páně - vyrovnejte mu stezky.*⁶⁹

⁶³ ZÁMRSKÝ Martin Philadelphus, *Postilla evangelická*, Lipsko, 1592, str. 1185–1186. – Srovnej zdroj: <http://www.manuscriptorium.com> (vyhledáno 29. 6. 2017).

⁶⁴ LANGHAMMEROVÁ, J., cit. d., s. 123.

⁶⁵ VONDRUŠKOVÁ, Alena, *České zvyky a obyčeje*, Praha, Albatros 2004, s. 188.

⁶⁶ Čeněk Zíbrt (1864–1932) byl český kulturní historik, etnograf a bibliograf. Byl dlouholetým redaktorem časopisu Český lid.

⁶⁷ Viz seznam použité literatury (s. 67–70).

⁶⁸ Bible, Luk 3, 21–22.

⁶⁹ Bible, Mt 3, 4–6.

Jan Křtitel připravoval lid na příchod Mesiáše: „*Já vás křtím ve vodě k pokání; ale ten, který přichází za mnou, je silnější než já; jemu nejsem hoden ani nést sandály. On vás bude křtít v Duchu Svatém a ohni...*“⁷⁰ a četné posluchače svých kázání křtil v řece Jordán. Pokřtil také Krista, přitom nad ním spatřil Ducha svatého sestupujícího v podobě holubice na znamení, že Kristus je boží syn: „*Bible Luk svatý sestoupil na něj v tělesné podobě jako holubice a z nebe se ozval hlas: Ty jsi můj milovaný Syn, tebe jsem si vyvolil.*“⁷¹

Letní slunovrat v jiných středoevropských zemích popisuje Čeněk Zíbrt ve své práci *Lidové zábavy, obyčeje a pověry na den sv. Jana Křtitele*⁷². Podle něj bylo dokázáno, že slavení slunovratu bylo rozšířeno všude. Popisuje hlavně podobnosti a rozdílnosti kolem pálení svatojánských ohňů. V Rusku a Polsku skákaly ověncené dívky přes oheň se svým milým kvůli věštění budoucnosti. U Jihoslovanů v Chorvatsku zapalují oheň dvě dívky a jeden mladík. Oheň pak přeskakují, a ten kdo doskočí dále, ožení se nejdříve. Zíbrt dále uvádí, že ve Francii upalovali ve svatojánském ohni kočky a někdy lišky. V Rusku prý do ohně házely bílého kohouta. O posílání ohnivých kol z kopců Zíbrt našel zmínku, že v Korutanech metalí žhavé kotouče z hor i v Rakousku udržovali tento zvyk. Také Rusíni spouštěli kola z vrchu dolů. Doba, kdy byly obřady slaveny a základní rysy svátků (pálení ohňů, skoky přes plameny, koupání se, věncení) jsou prakticky tytéž u všech evropských národů. Mimoto jsou u jednotlivých národů patrné určité individuální a charakteristické rysy. Lidé věřili, že pokud je přes oheň převeden skot, bude ochráněn proti čarodějně moci. Tento zvyk byl doložen v Bavorsku, v Prusku i Korutansku. Je to zvyk, který byl rozšířený také ve Francii a i v jižní Evropě. V Polsku a Rusku vodili přes oheň skot ověncený věnci. V Rusku měli zvláštní zvyk, kdy matky vhazovaly do ohně košilky nemocných dětí a věřily, že je tím zbaví bolesti. V Řecku zase ženy skákaly přes oheň a volaly „zbavuji se svých hříchů“.

Košťata se zapalovala a pak se házela do vzduchu, aby se podle nich věštilo. Zbytky ohořelých košťat se zastrkávaly do polí. Například ve Slezsku lidé věřili, že budou-li košťata zastrčena do zelí, zaženou mšice a motýly. V Čechách dívky dávaly svatojánské věnce za obrazy. Dávaly se také přes věnce z černobýlu do ohně, aby je nepálily oči celý rok. Sám

⁷⁰ Bible, Mt 3, 1–11.

⁷¹ Bible, Luk 3, 21–22.

⁷² ZÍBRT, Č., cit. d., s. 357.

Čeněk Zíbrt zmiňuje zajímavost srovnání s lotyšskými či litevskými jánskými svátky.⁷³ A odkazuje na písňovou bohatost.

Za zmínku také stojí různé názvy svátku, například v Rusku a v Bělorusku se svatojánský svátek jmenuje „Kupalo“, nebo „Kupadlo“, „Kupalnica“, Poláci je nazývají „Bylica“ (podle černobýlu), anebo častěji „Sobótka“. Jihoslované používají název „Kresnica“, „Kres“, a v Lotyšsku jak již víme, se nazývají „Jāņi“ nebo „Jāņu svētki“.

V našem českém prostředí existuje mnoho lokálních zvyků slavení svatojánských svátků, v každém kraji se držel třeba i jen trochu odlišný zvyk. Jinak tomu bylo na Chodsku: dívky si dávaly pod polštář devatero lučních kvítí, aby se jim zdálo o jejich milém. Květy se musely sbírat rukou v bílém šátku a dívky se nesměly ohlédnout nebo promluvit.⁷⁴ Na Mladoboleslavsku, zpívali mladí, když házeli košťata do vzduchu – „Pověz nám velký Bože! Svatý Jene! Dlouho-li živi budeme, za kolik pak let umřeme“.⁷⁵

Velmi důležitou postavou pro lidovou slovesnost, folklor a v neposlední řadě i archeologii byl katolický kněz Václav Krolmus.⁷⁶ Byl jedním z prvních, který začal pod vlivem Josefa Jungmanna sbírat, a to především ve středních Čechách, lidové písně, pohádky, pořekadla, obyčeje. Věnoval se i archeologii. Čeněk Zíbrt z něho ve své práci čerpal a i části jeho děl postupně vydával. I F. V. Vykoukal má poznatky z Krolmusova díla: *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy ohledem na bájesloví Česko-slovanské*. Dílo má 1500 stran ve třinácti sešitech (složkách) a je cenné především pro bohatství folklorního materiálu, které během několika desetiletí nasbíral buď sám, nebo se svými spolupracovníky (mezi které i na krátký čas patřila Božena Němcová a Jan Evangelista Konopas ze Sudoměře⁷⁷). Jde především o písňový a slovesný folklor, ale i zvykosloví. Dá se říct, že Václav Krolmus je průkopníkem nejen studia lidových zvyků a obyčejů, ale i dětských her a říkadel.⁷⁸

Ve svém díle zaznamenal i zvyky, které se dělaly na svátek sv. Jana Křtitele například na Loketsku:

⁷³ ZÍBRT, Č., cit. d., s. 359.

⁷⁴ JINDŘICH, Jindřich, *Chodsko*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1956, s. 204.

⁷⁵ ZÍBRT, Č., cit. d., s. 370.

⁷⁶ Václav Krolmus (1787 /?1790/–1861) byl katolický kněz, který se věnoval sbírání lidových písní, pohádek, pořekadel i archeologii. Byl badatelským průkopníkem studia lidových zvyků a obyčejů.

⁷⁷ Jan Evangelista Konopas ze Sudoměře (1833–1909) – český písmák, etnograf, věnoval se Boleslavsku.

⁷⁸ KROLMUS, Václav, *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy*, Praha, Plot 2014, II. část, s. 305.

„Druhý strom svatojánský na Loketsku okolo Chebu, Chlumu atd., mládenci veliký a rovný smrkový neb borový čili jedlový přitom sukovitý na hvozďě skáčeji a ten před sv. Janem Křtitelem na horách postavějí, naň panny kytky bylin rozličných pozůstávající, jakož i zelené věnce a fábory červené zavěšejí. Okolo něho velikánskou hranici dříví nanosejí a strom i hranici zapálejí. Při zápalu mládenci pro fábory a věnce zelené z letných bylin rozličných od panen uvitě a od děv na strom zavěšené, lezou, mnozí mládenci do ohně spadnou a sebe popálejí. Mnoho nich semo lamo chytilo a uhořelo; místem svatojánský oheň zapovězen. Jiní opět košťata jako o čarodějnicích napálejí, do kola neb na kříž se rozestavějí, košťaty rozžatými vzhůru nesoucími a neb po hoře porůzno sem tam běhají, hasají a hulákají, aneb se na dlouho za sebou po jednom, neb sudou aneb jeden v čele, potom za ním v druhé řadě dva, v třetím tři atd. Vždy o jednoho až do 7 více vzrůstají a na potom zase od 7 zase o jednoho méně v řadě až do posledního hejno se menší. Toto stádo mláďenců s hory dolů košťaty zanícenými a pravou rukou do kola točícími při hulákání a vřeštění krutém běžeji a dohasnouce jím košťata zpět se k ohni vrátějí.“⁷⁹

F. V. Vykoukal zmiňuje zvyk házet košťata do vzduchu – kolikrát člověk hodil, aniž by koště zhaslo, tolik let bude žít ve zdraví: *„Když strom nejvíce plápolá, dívky na mládence a mládenci na své milé panny skrze věnce a oheň jedni na druhé proti sobě okolo ohně stojící na sebe se dívají, jestli se věrně milují a za sebe se dostanou.“⁸⁰*

Věnce se také dávaly na hlavu, aby nebolela: *„Napotom jedni po druhých věnci zelenými přes a skrze plápol ohně svatojánského potřikráte na sebe házejí; však mládenec od své panny, když mu ho hodí, zaslusno, aby ho chytil, sice jest to chyba veliká, když ho nechytí při této zkoušce, napotom když strom dohořuje, každý mládenec vezme svou milou děvku za ruku a třikráte s ní přes oheň skočí a to činí každý mládenec se svou milou, jeden pár po druhém.“⁸¹*

Stejně zvyky skákání přes oheň a držení se za ruce je známo i v lotyšském prostředí. Dobytek převáděný přes oheň měl být ochráněn od zlých duchů: *„Takové věnce opálené sobě mládenci, panny a lidé domu nesou, kdež je za obrazy a oltářičky své za stolem v koutku na světnicích neb do truhel a za okna ustrkají. Kyje opálené a uhlí od svatojánského ohně hospodářově a hospodyně do polí osetých, luk, zahrad i doma za krovky svých stavení*

⁷⁹ KROLMUS, Václav, *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy*, Praha, Plot 2014, III. část., s. 306.

⁸⁰ Tamtéž s. 306.

⁸¹ Tamtéž s. 307.

zastřkujou, aby posel boží do osení a do toho domu neuděřil a ourody nepokazil. Při každém hromobití částčky věnců na ohništích při modlení pálejí a dobytku je v nemoci, při otelení a o svátcích ku požívání podávají, a nimi dobytek a sebe podkuřují, aby ho a je Bůh uzdraviti ráčil; protož každý hospodář a hospodyně ony věnce s kořením do jiného koření pro sebe v domě chová a nevypotřebované vroucně spálí. Svědek toho rodina Kolbenšlagova z Rejnhoharšteina.“⁸²

4.1 Svatojánský svátek v české literatuře

V české literatuře není mnoho zmínek o Svatojánské noci a zvycích. Na rozdíl od Lotyšska se tento svátek nestal příliš zajímavým pro literární tvorbu. Zmínky v beletrii či poezii o tomto svátku se vyskytují de facto jen v 19. století, ve století emancipačního národního sebeuvědomování. Objevují se v tvorbě o lidových příbězích odehrávajících se v cyklickém ročním čase a mapujících celý rok se všemi významnými svátky či pracemi. Svatojánskou tematiku nalezneme samozřejmě i v lidových písních, ale nebyla tak častá a písně se nevžily a nezachovaly v hojném počtu.

„Kdes chodila dnešní noci?

Sbírat bejlí na nemoci.

Kdopak s tebou chodil, kdo tě lesem vodil?

Nejmilejší přítel – sám svatý Jan Křtitel.“⁸³

Svatojánská magie či věštění se promítly i do některých pohádek. Například Jan Drda napsal pohádku přímo s názvem Zlaté kapradí: *„Jednoho večera, právě v ten den, kdy chlapci ze vsi skáčou přes svatojánské ohně a děvčata chodívají studánky čistit [...] Nevěděl, že zrovna dnes je ta noc, kdy rozkvítá zlaté kapradí, po kterém se mnozí lidé tak pídí. A i kdyby to byl věděl, asi by nedbal, on hledal především tu svou ztracenou ovčičku. Tak Mikeš, nevěda ani jak, přišel i k tomu kouzelnému květu, jenž se v svatojánské noci rozevírá a hned pak se promění v nevelké zlaté semínko. Tomu, kdo se ho zmocní, přinese zlatá kaprad' štěstí ve všem, co bude dělat. Mikeš rozhrnul kapradí rukama, a jak se dotkl toho listu, na kterém zlatý květ vykvetl, zlaté semínko se utrhlo a zakutálelo Mikešovi do dřeváku.“⁸⁴*

⁸² KROLMUS, V., cit. d., s. 307.

⁸³ PLICKA, Karel, *Český rok: Léto v pohádkách, písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách (Lidová píseň z Pošumaví)*, Praha 2011 s. 131.

⁸⁴ DRDA, Jan, *České pohádky*, Praha 1957, s. 226–227.

O svatojánské noci prý rusalky utancovávaly mládence k smrti, kteří šli v noci přes les. Toto téma nalezneme i v Čelakovského *Ohlasech písní českých*:

„Večer před svatým Janem
mluví sestra s Tomanem:
„Kam pojeděš, bratře milý,
v této pozdní na noc chvíli
na koníčku sedlaném, čistě vyšperkovaném?“⁸⁵

V devatenáctém století, kromě odborných statí, o kterých jsem se již zmiňovala a kromě díla Čenka Zírta, F. V. Vykoukala, stojí za zmínku v souvislosti se svatojánským obyčejem spisovatelka Božena Němcová a její dílo *Babička*, které popisuje a zachycuje celý cyklický rok se svátky a zvyklostmi, které byly spjaty s každodenním životem lidí. V knize je patrné prolínání církevních a původních lidových zvyků. Přesto je vidět hranice mezi církevním a lidovým. Kniha, ač je beletrií, vlastně etnograficky popisuje rok na vesnici, čímž se podobá lotyšskému románu *U Straumēnū*,⁸⁶ který stejně jako *Babička* má etnografický ráz, popisující na příběhu opravdové realie tehdejšího života na venkově:

„*Tam od hospody přes potok vběhla na louku postava ženská, zahalená v bílou plachetku. Tiše stojí, naslouchá jako srna, když ze zákrytu vyběhne na širou pláň, by se popásla. Nic neslyší než táhlé zvuky slavíka, temné hrkotání mlýnu a ševelení vln pod temnými olšemi. Otočí bílý šat okolo pravé ruky a trhá ní kvítí, kvítí devatero, každé jiné. Majíc kytici hotovou, shýbn se ještě, umyje se čerstvou rosou, a neohlíčeje se vlevo ani vpravo, spěchá nazpět k hospodě. „Kristla je to! Bude dělat svatojánský věneček; myslila jsem si, že má toho hocha ráda.,“ povídala si babička, nespouštějíc z děvčete oči.*“⁸⁷

Dále to byla další rázovitá česká spisovatelka 19. století Karolína Světlá, jež zachycuje ve své tvorbě zabývající se především postavením ženy ve společnosti, zmínku i o zvyku stlaní svatojánské postýlky. Světlá tvořila v libereckém kraji, ve Světlé v Podještědí, tedy v oblasti, kam tento zvyk spadá a mohl být viděn a znám samotnou autorkou:

„*Už jdu, pravila Evička, uzavujíc si proti slunci na hlavu bílou loktušku, tu s tím velkým vyšívaným v rohu květem a s těmi širokými kolkolem krajkami, načež si podala s povalu košíček, zavěšivši si jej na rámě. „Jdi, jdi, abys ještě za dne se vrátila,*“ mlynářka

⁸⁵ ČELAKOVSKÝ, František Ladislav, *Ohlas písní českých*, Praha, Československá národní četba 1936, s. 9.

⁸⁶ VIRZA, Eduards, *U Straumēnū: kronika lotyšského statku*, Praha, Novina 1939.

⁸⁷ NĚMCOVÁ, Božena, *Babička*, Praha, Dilia 1953, s. 123.

vlídně pokynula. Vyšla za schovankou na práh se zalíbením za ni hledíc, dokud za olše nezašla. To jí to dnes slušelo; ač nebyl žádný svátek, byla přece svátečně ustrojena, měla na sobě růžovou novou sukni a damaškový živůtek barvy obláčekové. „Kam se to děvče vyparádilo, vždyť to nebývá ani v neděli u ní zvykem,“ mlynář se podívil přistoupiv k manželce. „Což nevíte, že máme zejtra svatého Jana Křtitele?“ „Na to jsem ovšem nevzpomněl, což chce ta holka provozovat nějaké čáry?“ A dále pokračuje: „Jen jděte, mlynářka na muže se mrzela, 'takové děvče a čáry! Chce stlát pod stůl a jde si na hory pro kapradí a kvítí lesní, zde v našich hájích krávy již všechno vypásly.' Mlynář po tomto objasnění přestal se divit, že se Evička tak vyparádila. Jdou-li horačky v podvečer svatojánský sbírat kvítí lesní i luční, vždy svátečně k tomu se ustrojí. Kvetoucí žeň, již si domů přinesou, podestýlají pak po večeři pod stůl a nechají tam ležet až do příštího večera, načež pečlivě je seberou a dobytku do píce ji přimísí. Ve kterém stavení obyčejě toho se nešetří, dobytek prý neprospívá. Podestýlá se pod stůl sv. Janu na památku. Na své pouti světem přišel prý také jednou k chudé ženě o nocleh ji žádaje. Pustila ho s radostí do sednice, avšak byla tak chudá, že mu nemohla ani slámy poskytnout. Hanbila se za to a slzíc vyšla ven, a natrhala na lukách a hájích nejvonnějších bylin, z nichž hostu pak lůžko měkké připravila. Když ráno se probudila, byl noclehář již pryč, i zarmoutila se znova, myslila si, že snad bez pozdravu odešel, poněvadž se mu tu špatně spalo. Avšak když počala kvítí s podlahy uklízet, našla pod ním tolik peněz, že si mohla za ně pořídit peřin až po stropu.“⁸⁸

Vůbec první zmínky o faktické existenci svátku však nalezneme již ve 14. století, ve hře *Mastičkář*, kde titulní postava nabízí svou vlastní mast: „*Letos den svatého Jana, činil jsem tuto mast z myry a tymiána. Pčinil jsem k tomu rozličné koření, v němž je silné božie stvoření.*“⁸⁹

Působivý popis další čaromoci obyčejě zveřejnil v 17. století i Bohuslav Balbín. Tehdy se svatojánské ohně zapalovaly i v Praze a dalších městech za účasti nejen obyvatelstva, ale i hudebníků a střelců! Ti měli za úkol střilet salvy na světcovu počest.⁹⁰

Na rozdíl od Lotyšska se svatojánská tradice nestala národní a vlasteneckou tematikou. Tento zvyk nebyl zdaleka tak stěžejní jako Jánské svátky pro celé Lotyšsko, které v tomto svátku spatřovalo sounáležitost a sebeuvědomění si své národní identity. V českých

⁸⁸ SVĚTLÁ, Karolina, *Kříž u potoka: vesnický román*, Praha, L. Mazáč 1935, s. 143–144.

⁸⁹ *Mastičkář*, Praha, K. Janský 1920, s. 14.

⁹⁰ TYLLNER, Lubomír, (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lidová kultura*. Praha, Paseka 2014, s. 437.

zemích se jedná o jeden z mnoha jak lidových, tak i církevních svátků. Síla a důležitost letního slunovratu byla církví prakticky utlumena, ale zároveň nebyla nahrazena v pojetí lidí tak důležitým svátkem, aby se ujal a byl slaven jako všelidový.

V Lotyšsku bylo psaní o tomto svátku skoro povinností a samozřejmostí, obzvláště v 19. Století. Svou důležitost díky historickým reáliím měl svátek i ve století dvacátém, plném okupace a potlačování lotyšské identity a vlastenectví. Tento svátek spolu se Svátky písní⁹¹ se stal jakýmsi symbolem národního uvědomění pro Lotyše.

Za zmínku však stojí i filmová tvorba se svatojánskou tematikou v Čechách. Na motivy Jana Drdy byl natočen film *Zlaté kapradí*⁹², novější pohádka *Svatojánský věneček*⁹³ a film z roku 1981 *Pohádka Svatojánské noci*.⁹⁴

4.2 Svatojánská postýlka

Českým fenoménem a dosud v několika zdejších lokalitách je i přežívající zvyk stlaní svatojánské postýlky. Jde o velmi o lokálně omezený zvykoslovný jev, který se držel ještě ve druhé polovině 20. století v oblastech Podkrkonoší a v podhůří Jizerských hor (Frýdlantsko, Podještědí, Novobydžovsko) a dříve zasahoval až do východních Čech, včetně lokalit někdejšího německého osídlení, přesahující dále i do Lužice až do Slezska.⁹⁵

Druhy sbíraných bylin nebyly přesně určené, musely být především léčivé. Patřila mezi ně hlavně třezalka (bylina sv. Jana), dále například divizna (hole sv. Jana), kapradí, pupava, libeček. Léčivé byly např. květ černého bezu (odvar byl používán jako kloktadlo při bolesti hlavy), dobromysl (odvar pro posílení nervů), horský jetel (pro chuť k jídlu), chrpa modrá (proti žloutence), jitrocel (byl užíván na rány), mateřídouška (při bolestech žaludku), řebříček (proti žaludečním potížím). Dělal se také směs z nasušených květů (heřmánek, chrpa, kopretina zvaná svatojánské koření, vlčí mák, máta atp.) a tím se léčily různé neduhy lidí i zvířat. Květy se dávaly kravám při telení do pití nebo do sena. Byl také důležitý jejich počet – devět. Byliny po sv. Janu byly pečlivě uloženy a určeny na usušení a později se

⁹¹ Jde o písňový festival, který se koná každých pět let v Rize. Svůj původ má již od 19. století. Je součástí na listině UNESCO kulturního dědictví.

⁹² <https://www.csfd.cz/film/9609-zlate-kapradi/prehled/> (vyhledáno 15. 5. 2017).

⁹³ <https://www.csfd.cz/film/57738-svatojansky-veneccek/prehled/> (vyhledáno 15. 5. 2017).

⁹⁴ <https://www.csfd.cz/film/26284-pohadka-svatojanske-noci/prehled/> (vyhledáno 15. 5. 2017).

⁹⁵ VEČERKOVÁ, E., cit. d., s. 253.

používaly k odvaru na léčení dobytka. Někde se usušené kvítí z postýlky svazovalo do kytice a zavěšovalo se za krov.

Tvar svatojánské postýlky byl většinou do čtyřúhelníku, ale dělaly se i věnce do tvaru vějíře, srdce, kruhu či písmena „J“.⁹⁶ Přes květy se kladlo bílé plátno, na ně se kladly svaté obrázky.⁹⁷ Nebo se na plátno dávaly talíře kvůli nadílce pro děti. Často se kolem dokola stolu přivazoval provázek a připevňovaly se na něj svaté obrázky anebo listy, např. jasanové. Postýlka se stlala nejvíce pod stůl⁹⁸, stlala se do velkého kruhového síta.⁹⁹ Existují však i zmínky, že se postýlka stlala i na jiná místa, například do rohu místnosti, na půdu a někde dokonce i před dům.¹⁰⁰ Nebo je znám i jeden kuriózní případ stlaní postýlky na šlapadlo šicího stroje.¹⁰¹ Mohla se stlát i do ošatky.¹⁰²

„V babiččině světnici jako v zahradě, kam se člověk obrátí, všude plno růží, rezedy, střemchy i jiného rozmanitého kvítí a mezitím celé náruče dubových listů.“¹⁰³ Barunka, Mančinka vážou kytice a Cilka vije velký věnec.“¹⁰⁴

Kvítí se trhalo v předvečer sv. Jana, chodily na ně děti nebo dospělejší dívky oblečené do svátečního oděvu, správně nesměly mluvit a bylinky trhaly tak, aby se jich nedotkly holou rukou.

J. Langhammerová mylně ve své knize o lidových zvycích uvádí, že svatojánská postýlka „byla čarovná hra dětí z Podkrkonoší, prolnutá činěním s živými květy“,¹⁰⁵ neboť zvyk svatojánské postýlky byl s nadílkou spojen spíše sekundárně. Primární a původní význam byl spojován s léčivou a magickou silou bylin, jejich sušení a následného užívání. Bylinky se usušily a později se užívaly například ke koupelím, k vykuřování stájí či obydlí nebo se dávaly dobytku do nápoje atp. Naopak až postupem času začalo mít stlaní postýlky ráz spíše nadílkový a určený pro děti. Nadílka byla podle možností rodiny. Dokonce někteří z dotazovaných uváděli, že nadílka bývala jen u bohatších rodin anebo jen u katolických rodin, že u evangelíků se nadílka nedávala. Jako nadílka stačily ořechy, kousek homolového

⁹⁶ TYLLNER, Lubomír, (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lidová kultura*, Praha, Paseka 2014, s. 750.

⁹⁷ Obrazová příloha, 8.5 a 8.6, s. III.

⁹⁸ Obrazová příloha, 8.9, s. V.

⁹⁹ Obrazová příloha, 8.3 až 8.6, s. II.

¹⁰⁰ TYLLNER, Lubomír, (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lidová kultura*, Praha, Paseka 2014, s. 750.

¹⁰¹ Obrazová příloha, 8.11–8.12, s. VI.

¹⁰² Obrazová příloha, 8.7–8.8, s. IV.

¹⁰³ Zajímavá podobnost s lotyšskými dubovými věnci!

¹⁰⁴ NĚMCOVÁ, B., cit. d., s. 121.

¹⁰⁵ LANGHAMMEROVÁ, J., cit. d., s. 129.

cukru, medový koláč nebo i drobný peníz. Za válečných let byly děti rády třeba jen za lahvičku limonády anebo kousek salámu. Až v druhé polovině 20. století se objevila občas čokoláda nebo pomeranč. Pro starší děti šátek, zástěrka nebo jiná potřebná věc. Mohlo to být vysvětlováno i jako forma odměny za to, že děti chodily bylinky trhat. Postupem času stlaní postýlky mizelo, uchovala se jen přibližná podoba, někde dávali talíře ozdobené například kopretinami rovnou na stůl. Počet květin byl časem eliminován někde i jen na jeden druh.

„Postýlka“ musela vydržet alespoň do druhého dne, ale většinou se nechávala pár dní sušit někdy třeba i čtrnáct dní. Podle pověsti přišel svatý Jan putující světem k chudé ženě prosit o nocleh. Žena byla tak chudá, že neměla ani slámu a natrhala na loukách kvítí, a tím mu podestlala. Ráno jí sv. Jan nechal na kvítí ležet peníze.

Tento zvyk se držel na severu Čech v oblasti hor a podhůří. Se stláním květin pod stůl se nesetkáme při žádném jiném svátku. Jedná se o zcela ojedinělý projev. Tento zvyk se dodržoval jen v severovýchodních Čechách.¹⁰⁶ Ale jsou zmínky i v Lužici.¹⁰⁷ Existují zmínky o stláním rostlin ve světnici.

První zmínka o stláním svatojánských postýlek pochází z roku 1846: „*Toho dne trhají také kwětiny: kwítí swatojánské, rmen čili heřmánek a ouročník, dávájíce je pod stůl, kdež musejí dwa neb tři dny zůstatí, potom celý rok jich sužíwají pro všeliké nemoci lidí i dobytka.*”¹⁰⁸

Jak jsem již zmiňovala, církve se snažila všechny lidové nebo pohanské zvyky vysvětlit z církevního pohledu a nalézt dostatečný ekvivalent za lidové zvyky. Vysvětlení pro svatojánskou postýlku a stlaní kvítí bylo vcelku jednoduché. Přisuzovalo se tomu, jak Pánu Ježíši pokládaly zástupy na cestu ratolesti. „*Mnozí rozprostřeli na cestu své pláště a jiní zelené ratolesti z polí!*”¹⁰⁹ Z toho podnětu je pak jasné, že se vítal i Jan Křtitel jako předchůdce Krista vystlanými květy, které byly uloženy pod stůl, na místo posvátné, chráněné ale i praktické.

¹⁰⁶ SOUKUP, Jan, „Postýlka svatojánská“, *Český lid* roč. 12, 1903, s. 409.

¹⁰⁷ PULEC, M., „Svatojánská postýlka“, *Český lid* roč. 54, 1967, s. 80.

¹⁰⁸ PETERA, František, „Obyčeje a powěry české w Bydžowsku, jmenovitě na panství Bělohradském“, *Květy* roč. 74, 1846, s. 296. – Zdroj <http://kramerus.nkp.cz/kramerus/handle/ABA001/5377527> (vyhledáno 5. 6. 2017).

¹⁰⁹ Bible, Mar 11,8.

5 Porovnání atributů lotyšského svátku Jáni a českého svatojánského svátku

5.1 Věnce a kvítí

V Lotyšsku se den před Jánisem se nazýval Den bylin (Zāļu diena), kdy se pro domácí léčení sbíral čaj, vykopávaly se kořínky, nasekaly se a dokonce se nakosily byliny k léčení dobytka. Byliny a kořínky nasbírané v tento den měly – podle tradice - zvláštní léčitelskou schopnost. Síla bylinek se spojovala se slunovratem, kdy slunce dosáhne svého vrcholu. Jak lze odvodit z různých písní, lidé věřili, že samotné sbírání květů na Den bylinek má magický význam. „*Všechny květiny jsou si před Jánisem rovny, ani květ bez lesklé sukničky se nevyhazuje, v hromadě bylin jsou si všechny rovnocenné. Všichni lidé jsou dobří, všechna srdce jsou dobrá, vše k Jánisově radosti, ze které se stávají lepší a světlejší. Aby mezi námi nebyl nikdo odstrčen. Radujme se pospolu tak, jak se raduje jánské kvítí.*“¹¹⁰ Přesto se v některých částech Latgale¹¹¹ a Vidzeme¹¹² některé druhy květin považovaly za nevhodné (např. *pryskyřník*). V užším slova smyslu se za jánské byliny považoval jenom jeden druh. Nebyl ale ve všech částech Lotyšska stejný: v Zemgale¹¹³ a ve Vidzeme je to svízel; v Kurzeme¹¹⁴ a v Latgale se jánisovými bylinami nazývá černýš; v některých částech Latgale a Augšzeme¹¹⁵ se za nimi skrývá třezalka tečkovaná.

Nejčastěji se bylinami v širším slova smyslu nazývaly všechny květy, které byly o jánském večeru natrhané, obzvláště oblíbené bylo kapradí, pelyněk, jetel, kopretiny a svízel. Nasbírané léčivé byliny se nechávaly ve stínu usušit. Druhý den se umísťovaly na vysoká místa do místností domu na ochranu, také se dávaly před stodolu a věnce z kvítí se věšely na stěny. V zimě a na jaře se dávaly byliny dobytku před prvním krmením do potravy. Pokud nějaký dobytek onemocněl, uvařil se z nasbíraných bylin čaj a se zařikáváním „*Odejdi nemoci křičící, přijď zdraví zpívající!*“¹¹⁶ se dal čaj dobytku vypít. Také děti se myly v bylinkovém odvaru, aby byly stále zdravé. Některé byliny bylo potřeba sbírat v poledne, jiné večer před

¹¹⁰ SENKĚVIČA, Biruta, *Jāņi – vasaras saulgrieži*, Stockholm, Daugava 1969, s. 26.

¹¹¹ Latgale – oblast na jihovýchodě a východě Lotyšska.

¹¹² Vidzeme – oblast středního a severního Lotyšska.

¹¹³ Zemgale – oblast jižního a středního Lotyšska.

¹¹⁴ Kurzeme – oblast západního Lotyšska.

¹¹⁵ Augšzeme – oblast středovýchodního Lotyšska.

¹¹⁶ SENKĚVIČA, B., cit. d., s. 24.

jánskou nocí a některé dokonce až zrána v rose. Byliny sbírané v jánský den po východu slunce již neměly zvláštní moc. V lotyšských tradicích jsou zmíněny i jiné byliny, květy či kořínky, které měly sílu vyléčit různé neduhy a nemoci. Zvláště jsou zmiňovány mařinka vonná, černobýl, kapradí, jetel, heřmánek a jiné léčivé byliny sbírané na jánský večer. Tyto byliny prospívaly nejen lidem, ale i domácím zvířatům.

V českých oblastech se sbíraly černobýl, třezalka, mateřídouška, heřmánek, máta, divizna, bazalka, libeček, dobromysl, majoránka, devětsil a jiné.¹¹⁷ Z nichž byl nejvíce spojen s lidovou tradicí černobýl: „*Slove také (černobýl) Pás sv. Jana, protože lidé pověrní u večer před sv. Janem tou bylinou se opasují, věnce z ní na hlavách nosí proti obludám, kouzlům, neštěstím a nemocem toho roku.*“¹¹⁸ S Černobýlem se setkáváme i v pověrách. Lidé, mající ve stavení šváby a podobnou havěť, vykuřovali černobýlem světnici, aby všechen hmyz odehnali. „*Černobýl na veřejích zavěšený aneb sic jinak užívaný, čáry a kouzla zahání.*“¹¹⁹ Na Moravě umývali vodou ze svařeného černobýlu sebraného na sv. Jana krávy, kterým se zastavilo pomocí kouzel čarodějnic mléko.¹²⁰ Třezalka bývala Čechům známá jako svatojánské koření, nebo svatojánská bylina. Měla zvláštní moc proti čarám, čarodějnicím i zlému duchu. „Někteří při sobě nosí bylinu zvonečku červeného proti nočním obludám a kouřením jeho v domech zahánějí zlé duchy.“¹²¹ Mateřídouškou, sbíranou o sv. Janu před východem slunce, podkuřovaly se na Štědrý den a také ještě před východem slunce stromy, aby je nespálil déšť padající, když slunce svítí. V Českých zemích se říkávalo, že v den sv. Jana Křtitele každý kvítek volá „*utrhni mě!*“, proto časně zrána lidé vstávali, aby si natrhali květin. Zejména před východem slunce měly sbírané byliny moc hojivou a i moc kouzelnou proti očarování, uhranutí. Za bouřky se pak pálily na ochranu obydlí, věšely se na krovy a pod střechy, pod kabřince proti ohni a zastrkávaly se i do obilí.

Tradice oslav začínala, až když byly velké práce na statku hotové, děvčata se oblékla do svátečního oděvu a šla na louky vít věnce. Vilo se ze všech možných kvítků, bylin a také z dubových listů. Dubové věnce nosili chlapci a také statkář. A dívky se zdobily věnci z kvítí. Nejprve dívky pletly věnec pro sebe a potom pro své oblíbené chlapce. Věnci se zdobila i stodola, chlév, včelí úly a třeba i mlýnská kola. Pastýři zdobili pastviny, ohrady i dobytku dávali věnce na rohy. Věnce se také věšely na zdi nebo nad postel, nad dveře do světnice nebo

¹¹⁷ ZÍBRT, Č., cit. d., s. 356.

¹¹⁸ MATTIOLI, Pietro Andrea et al., *Herbář, jinak Bylinář, velmi užitečný*, překlad Tadeáš Hájek z Hájku. Praha, Odeon 1982, s. 307.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 226.

¹²⁰ ZÍBRT, Č., cit. d., s. 361–362.

¹²¹ MATTIOLI, P. A., cit. d., s. 302.

nad vrata do stodoly a nesmělo se také zapomenout ozdobit stromy a dříví na topení. Zdobila se také květinová zahrádka a nakonec i pole, kde rostlo obilí a len. Vše se zdobilo do kruhů, protože kruh byl magický a věřilo se, že odrazí každý útok zlého. Pastýři měli květinové věnce, které přinášeli před brány hospodyně a prosili jí o sýr na dobrou pastvu. Prosby probíhaly formou písně:

„Siera, piena, māmuliņa,
Savam govju ganiņam.
Arājam piena sulas,
Sutinātu ievas kūju!“¹²²

Sýr, mléko, maminečko,
Svému pasáčkovikrav.
Oráčovi syrovátku,
Napařenou hůl ze střemchy!

Dívky pletly věnce na loukách, kde se dalo kvítí rovnou sbírat, také se řezaly větve a zpívaly se písně. Zpívaly se na loukách při pletení a i po cestě domů, jánisovy písně zněly všude. Po návratu se zdobily statky. Nejprve se zdobila brána, u vrat se stavěla dubová nebo březová májka. Májkou se rozuměl pokácený zdravý strom asi tři, čtyři metry vysoký. Májky se také stavěly před každými vstupními dveřmi stavení na statku – před stodolu, chlív a nakonec i před dveřmi do světnic. Dívky pletly věnce a pak s nimi věštily svou budoucnost. Pouštěly věnce po vodě, aby se dověděly svou budoucnost, jestli se vdají a kdy. Když věnec plul daleko, byla naděje, že se vdají ještě toho roku, uvízl-li někde, znamenalo to, že zůstanou doma.¹²³

Děvčata také házela věnce na stromy. Podle toho na kolikátý pokus se věnec zachytí, do tolika let se dívka vdá. Dívky si braly věnce i domů a dávaly si je pod polštář, aby se jim ve snech zjevila podoba jejich ženicha. V některých oblastech si dívky večer před sv. Janem nabraly žitné listy a po paměti je pletly na klíně – podle tvaru pletence se dalo věštit – a u toho říkaly:

¹²² SENKĚVIČA, cit. d. s 35.

¹²³ Na Chodsku dodnes znají svatojánskou píseň „Pletla kytku v rozmarýnku, devatero divý květ...“ paní Burešová rozená 1959, žijící v Postřekově, zpívá dodnes s dětmi tuto píseň a u toho hází kvítí do potoka. Tzn., že se dochoval tento zvyk sice již v přeneseném významu, ale je patrný.

*„Velký Bože, Svatý Jene,
prosím tebe poníženě,
oznam ty mi sám,
za koho se vdám.
Trávo, trávo zelená,
po paměti pletená,
pověz ty mě pouhou pravdu,
za koho se vdám.“¹²⁴*

Další zvyk, který byl znám především v českých zemích, se týkal trhání jahod. Tradovalo se, že matky, kterým zemřelo dítě, nemají trhat a jíst jahody do dne svátku, protože je pak nedostanou jejich děti v nebi. Kdo si pak v den svátku jahodami pomazal ruce, mohl prý rukama zaříkávat bolesti: *„...jak umře matce dítě, nejí do svatého Jana Křtitele ani třešně ani jahody. To prý chodí Panna Maria po nebi a rozdává to ovoce těm malým dítkám. Kterého dítěte matka ale zdrženlivá nebyla a od toho ovoce jedla, tomu řekne Panna Maria: , Vidiš holátko, na tebe se málo dostalo, matka ti to snědla. ' Proto se zdržujou matky od požití toho ovoce.“¹²⁵*

O tomto zvyku máme ještě i jiné svědectví: *„Před svatým Janem Křtitelem žádná matka, které bylo dítě zemřelo, nemá požívat jahod ani třešní; neb toho dne rozdává panna Maria v nebi dítkám po jahodové a třešňové kytice, a když by přišla k takovému dítěti, jehož matka prvé loto ovoce jedla, řekla by: Tvoje matka mlsná byla - Tvou kytičku tobě snědla - Nemám ti co dát!“¹²⁶*

¹²⁴ ERBEN, Karel Jaromír a MIŠUREC, Zdeněk, ed. *Prostonárodní české písně a říkadla: s nápěvy do textu vřaděnými*, Praha: Panton, 1986, s.254.

¹²⁵ NĚMCOVÁ, cit. d. s. 57.

¹²⁶ *Prostonárodní české písně a říkadla* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011. Dostupné online: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/64/89/81/prostonarodni_ces_ke_pisne_a_rikadla.pdf (vyhledáno 7.7.2017) s. 213-214

5.2 Kapradí

Jednou z pozoruhodných tradic Jánisovy noci je hledání kaprad'ového květu: „*Květ kapradí se otvírá jen jednou do roka o svatojánské noci, na krátkou dobu od večerních červánků do ranního úsvitu. A kdo ho najde, toho prý potká štěstí.*“¹²⁷

V lotyšské lidové tradici květ kapradí hlídají zlí duchové a divoká zvěř. Před nimi se lze chránit větvičkou jeřábu nebo železným předmětem. Těmito věcmi je potřeba obkroužit třikrát kolem květu kruh. Nesmí se u toho spustit oči z kapradí. Pokud jsou všechny tyto podmínky splněny, otevře se o půlnoci květ kapradí.

Vyprávění o květu kapradí je známé taky Němcům. Jedna stará německá povídka vypráví, že jakýsi rolník šel o Jánisově večeru do lesa hledat zaběhlý dobytek. Šel přes kapradí a několik semínek se mu dostalo do bot. Když se vrátil domů, nikdo ho neviděl, byl jen slyšet. Objevil se, až když si boty s kaprad'ovými semínky zul.¹²⁸

„*O Jánské noci, když se dívky a chlapci oddělili od ohně. Všichni vešli do noční tmy, začalo jim srdce bušit mnohem silněji.*

„*Co budeme dělat?*“ ptá se dívka

Lesní ticho jim odpovědělo. „*Půjďme hledat květ kapradí. „řekli chlapec, a dech se mu nedostával. Jelikož se květ kapradí zjevuje pouze o Jánské noci. Krátkou chvíli mezi večerním tmou a ranním světlem a kdo ho najde, bude šťastný.*“¹²⁹

V českých zemích jsou také pevně spojeny pověry a vyprávění o kapradí se svatojánským svátkem. Nejtajemnější a nejnedostupnější byl květ „zlatého kapradí“, který prý vykvétá pouze jednou za rok, a to o svatojánské noci. O půlnoci se na listech kapradí objeví světlo. Ukáže se ale jen někomu. Květ kapradí mohl učinit člověka neviditelným, získal schopnost rozumět řeči zvířat a stromů. Totéž dokázala šťáva z tohoto zázračného kapradí.¹³⁰ Ten kdo ho našel, mohl také věštit budoucnost, nacházet ukryté poklady a měl navždy štěstí. Kdo se ale vydal hledat takový květ, musel dodržovat řadu tajných magických příkazů. Nesměl se například leknout démonů a strašidel, zemětřesení, hromů a blesků;¹³¹ Kdo kvítek

¹²⁷ SKALBE, Kārlis, *Jak jsem plul ke královně severu*, Praha, Svoboda 1983, s. 226.

¹²⁸ SENKĚVIČA, B., cit. d., s. 89.

¹²⁹ RŮŽE-DRAVIŇA, cit. d., s. 95.

¹³⁰ VONDRUŠKA, Vlastimil, *Církevní rok a lidové obyčeje, aneb, Kalendárium světců a světic, mučedníků a mučednic, pojednávající o víře českého lidu k nim, jakož i o liturgii katolické*, České Budějovice, Dona 2005, s. 68.

¹³¹ ZÍBRT, Č., cit. d., s. 77.

kapradí dostati chce, musí tu noc, když kvete, podložit bílý šátek a kvítek naň setřásti. Každému se to však nepovede.¹³²

Lidové vyprávění se zmiňuje i o celkově nebezpečném a nesnadném získání zázračného květu, střeženého obludami a zlými duchy, čerty, ďábly. „*Sbírají semeno, podložice pod ně papír, při konci měsíce června, neb toho času dozrává. Baby i šebřynkáři praví, že je musí tu noc před svatým Janem Křtitelem sbírat s jakýmisi slovy, jimiž praví zlé duchy zaháněti, kteříž toho semena ostříhají a sbírat nedopouštějí.*“¹³³

Květ kapradí se dal získat i náhodou, mohl se někomu dostat třeba do bot a tento člověk mohl získat schopnost vědět o všech pokladech. Kořenu kapradí se říkalo „svatojánská ručička“ a hospodáři jím vytírali před východem slunce žlaby. Tím byl dobytek ochraňován před různými čarami. „*Plod moří a ven vyhání, těhotnosti překáží, a které by ženy, jsoucí těhotné, přes ně šly, potratí. Listí mladistvé, jako jiné zelené aneb locika, měkčí břicho. Item stěnicemoří a hady zakouřením svým zahání. Item kořen pitý i také zevnitř přiložený třísky třtinové v těle uvízlé vytahuje. Proti spálenině a opařenině, když jiné lékařství nechce býti platno, toto jest zkušené lékařství: Vezmi mízku z kořene, přidej k ní vody růžové a vody z kravských lejn, směs spolu a procd', bbudeš míti z toho jakousi hustou šťávu, kteráž znamenitě vsecky spáleniny hojí. Kůň když upadne a nevíš co se mu stalo: vezmi kořen kaprad'ový a vlož mu jej pod jazyk, a hned oběma konci dělat bude, co náleží, a potom vstane.*“¹³⁴

5.3 Svatojánské a jánské ohně

Další tradiční činností, která je známá i v jiných evropských zemích, je pálení ohňů. Přesto tato tradice není jednotná a i v samotném Lotyšsku existuje několik variant. Způsob rozdělávání ohně je velice rozmanitý. Někde zapalují obyčejný oheň na zemi, přes který se skáče, jinde se jedná o oheň na kůlu. Ohně se zapalovaly na každém vyšším kopci, aby zářily do širokého okolí a jejich světlo mohlo blahodárně ovlivňovat úrodu a chránit lidi proti všemu zlému a nemocem. Nemocné přinášeli k ohni, aby jim světlo ohně přineslo zdraví. Často byl vybrán jeden hlavní kopec, kde se každý rok setkávali lidé z blízkého okolí. Na vrcholku byl oheň co možná nejvyšší, neboť se po celém Lotyšsku věřilo, že jak daleko září oheň, tak

¹³² KOŠÁK, František, „Den sv. Jana Křtitele v Podbrdsku“, *Český lid* roč. 28, 1928, s. 338.

¹³³ MATIOLI, P., A., cit. d., s. 302.

¹³⁴ Tamtéž, s. 305.

vysoká bude úroda a obilí se dobře urodí. Dále Jánské ohně na nejvyšších pahorcích také symbolizovali sluneční pohyb od východu na západ, Jánský oheň dával úrodu a očisťoval.

Na konec kůlu, tyče „*Muži právě upevnili na konec tyče loukotě plné smolného dříví. * (*Takové loukotě se smolným dřívím nazývají se půčky.)*“¹³⁵ bývalo upevněno staré kolo nebo kotel, sud od dehtu, vědro, soudek nebo něco podobného. Nejčastějším zvykem bylo zapalování soudků či sudů. Sudy byly naplněny smolou, dehtem a podobnými hořlavými látkami, někdy se k soudkům připevňovaly vršky stromů, aby byl oheň dále vidět. „*Byl neobyčejný večer a zcela neobyčejná noc. Na všech kopcích zářily ohně, ze všech stran zněly písně a bylo slyšet hlasité trubení. Našli jsme staré dehtové vědro, naplnili ho březovou kůrou, přitloukli ke konci dlouhé tyče a pak jsme ho vynesli na kopec. Zapálili jsme březovou kůru, vztyčili tyč a přivázali ke kůlu zatlučenému do země. Hořící kůra syčela. Vědro ušpiněné od dehtu se rozžhavilo a začalo hořet. Oheň byl stále větší a větší. Dehet se roztavil a kapal na zem ve velkých kapkách. Kapky hořely modrým plamenem a bzučely jako sršni.*“¹³⁶

Někde se z kopců pouštěla ohnivá kola, která symbolizovala slunce klesající z vrcholu oblohy a zkracující se dny. Rybáři pálili staré dřevé čluny a v Kurzeme se do moře vhazovaly hořící sudy. Světlo ohňů mělo různá jména *jāņuguns*, *pudele*, *pūdele*, *Jāņa lampa*, *ragana*. V některých lidových písních zmiňují *sveci* nebo *lukturi*.¹³⁷ Říká se, že v době, kdy už je tmavá noc a ohně září do širokého okolí a blýskají se jako jeden velký oheň, všude se zpívají písně ligo, přijíždí Jánis. Bývá popsán v mnoha písních –

„Kas spīdēja, kas mirdzēja

Augstā kalna galiņāji?

Jānīts kala kumeliņu

Ar sudraba pakaviem.“¹³⁸

Co to svītī co to zārī

na vrcholku vysokého kopce

Jānis ková konīčka

stříbrnými podkovami

¹³⁵ VIRZA, E., cit. d., s. 98.

¹³⁶ JAUNSUDRABIŅŠ, J., cit. d., s. 202.

¹³⁷ Jāņuguns – jánský oheň; pudele (pūdele) – láhev, sklenice; ragana – čarodějnice, sveci – svíčka, lukturis – loukotě (půčky).

¹³⁸ <http://www.dainuskapis.lv/izverstameklesana/?q=&type=text&ld=32947&rindas=&kodi=&rokr=&apr=&pag=&iesut=&izcteic=&cat=&onpage=10> (vyhledáno 8. 6. 2017).

Ohně se zapalovaly večer po západu slunce, kdy už se začalo trochu stmívat. Ohořelé kousky dřeva nosili lidé domů a dávali si je pod střechy do krovů, na ochranu proti požárům, hromům a bleskům. Oheň je symbolem slunce a jako jeho obraz se pálí na nejvyšších místech krajiny. Zapalovala se v nich košťata, kterými kroužili jako světelným kotoučem.

Také v českých zemích se někde z kopců pouštěla hořící kola (nasmolilo se kolo, propletlo se slámou a připevnily se na ně hořlavé látky), jinde vzali soudek, nasmolili ho nebo natřeli dehtem, zapálili a pouštěli dolů, také jako symbol putujícího slunce. „*Kdo měli obruče, obcházeli s hořícími kruhy za fagolema, kdo měli bečice, škopky atd., váleli je hořící po svahu sem a tam*“¹³⁹ Lidé také věřili, že když je dobytek převeden přes svatojánský oheň nebo alespoň přes žároviště, bude ochráněn proti zhoubné čarodějně moci a proti moru. Stejně tak se věřilo, že i děti přenášené přes oheň i skoky přes něj, prospějí a chrání proti kouzelné moci a před všemožnou pohromou.¹⁴⁰ Skoky přes svatojánské ohně, pálení květinových ozdob, věnců mělo ochránit člověka před neštěstím, nemocemi a živelnými pohromami, jako byl například požár. „*Nedobře i ti den pamatují, kteří bláznivé ohně pálí a v tom nesmyslně a bezpotřebně pohanů následující ...přes ty ohně skáčí, jako někdy Římané tanec in Paliliis, tance noční provádí, pasy a věnci frejírskými a pověrečnými se šlechtí, žraní a kvasy a jiné mrzkosti plodí.*“¹⁴¹ Chlapci a dívky přeskakovali svatojánský oheň s věnci z černobýlu nebo verbeny na hlavách a kolem pasu, aby je nebolela hlava a záda.¹⁴²

Tance kolem ohně symbolizovaly růst obilovin a hojnou úrodu. Jak vysoko vyskočí, tak poroste len, tančilo se proto, aby měl chlapec rád své děvče, nebo dokonce se skákalo a tančilo na zdraví matky a otce. Na Mladoboleslavsku se například takto k tancům přeríkávalo – „*Pověz nám, velký Bože! Svatý Jene! Dlouholi živi budeme, za kolik pak let zemřeme?*“¹⁴³

Podle lidových tradic hořelo-li koště při letu a ještě potom na zemi, bude ten, kdo je vyhodil, živý budoucí rok a kolikrát se mu to poštěstilo, tolik roků bude ještě žít. Uhaslo-li koště při letu, tradovalo se, že ten, kdo koště hodil, ten do roka zemře. Jako v Lotyšsku i zde se věřilo, že popel a uhlíky, zbytky věnců a košťat mají kouzelnou moc, proto si je lidé brali domů a také je dávali pod krov střechy nebo do kabřince ve stájích nebo je zakopávali pod

¹³⁹ LOLEK, Jakub, „Rok na v naší chalupě v minulém století“, *Časopis vlasteneckého spolku muzejního v Olomouc*, 1906, s. 32.

¹⁴⁰ ZÍBRT, Č., cit. d., s. 208.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 351.

¹⁴² VEČERKOVÁ, E., cit. d., s. 260.

¹⁴³ ZÍBRT, Č., cit. d., s. 363.

práh, a tím ochraňovali dům před požárem a učarováním. Ohořelé věnce si dívky nosily domů a pečlivě si je schovávaly za obrazy a trámy ve světnici. Při bouřce se házel kousek věnce do ohně, nebo se přimíchávaly kousky do píce, když byl dobytek nemocný. Dalším ochranným prostředkem měly být také oharky dřeva ze svatojánského ohně. Ohořelá košťata a dřeva se strkala do polí, kde pomáhala při úrodě, popel se také sypal do ornic, a tím přispíval k bohatší úrodě. Také se dávaly ohořelé kousky dřeva do střech domů proti ohni, blesku a hromu. Kouřem ze svatojánského věnce se ze stavení vypuzovaly nemoci. Dlouho se udržoval zvyk pálit ve svatojánském ohni zvířata nebo jejich kosti a hlavy.

Oheň měl moc i očistnou a stejně tak i voda či rosa z rána na sv. Jana nebo na Jánise ještě před východem slunce. Ženy se myly v řece nebo v rose a věřilo se, že všechny nemoci se z nich smyjí a také všechno zlo.

5.4 Věštění, magie a lidové léčitelství na příkladu z české heuristiky

Za svatojánské noci působily zlé síly, čarodějnice. Lidé věřili, že jako ochrana proti nim působí byliny či květiny. Byliny utržené v noci tohoto svátku, měly mít nejen čarovnou, ale i léčivou moc. Kouzel, které mohly být provedeny pouze uprostřed svatojánské noci, je celá řada. Patří mezi ně i milostná kouzla. Z bylin věštili lidé o svatojánské noci i svou budoucnost. Jde o tzv. „devatero lučních kvítí“, natrhaných v noci na louce, beze slov a otáčení se dozadu. Tuto výpravu často provázela různá zařikávání, či milostné verše nebo písně. A velmi běžně v nich vystupuje jako pomocník právě sv. Jan Křtitel

Pro etnomedicínu, v minulosti na ni se nejvíce spoléhající a na tehdejší „babky kořenářky“, byla svatojánská noc velmi důležitá. V tomto období tyto lidové léčitelky a zařikávačky sbíraly různé byliny, sušily je a používaly je buď k léčení nebo k zařikávání či k černé magii, ale musely se držet všemožných pravidel, aby byla léčba účinná. Například se nesměly přereknout, aby se zařikávání nakonec neobrátilo proti nim. A aby svou moc neztratily, nesměly své umění nikomu prozradit, předávaly ho proto většinou až na smrtelné posteli. Vyznaly se v léčebných vlastnostech bylin a uměly jejich účinky využít. Věděly kdy a kde bylinky trhat. Nejčastější a nejdůležitější čas pro sběr bylo právě období letního slunovratu, respektive svatojánská noc.

Velmi přínosným dokumentem pro informace o lidovém léčitelství a hlavně o svatojánských bylinách je dosud nepublikovaný rukopis o kořenářce Bábě Vackové ze středních Čech, která žila na přelomu 19. a 20. století. V rukopisu bába Vacková popisuje

všechny možné rostliny, které se daly najít jak na zahradě, na loukách či pěstovat za okny. Zнала jejich sílu nebo nebezpečnost. Rozhovory a výzkum s paní Magdalenou Vackovou prováděl Josef Oldřich (Oldra) Novotný (1885–1964).¹⁴⁴ Působil jako pedagog především na Černokostelecku a Českobrodsku. Zajímavostí je i to, že Novotný patřil k prvním nostrifikátorům školního předmětu občanské výuky. Jeho celoživotním koníčkem byla však botanika a pomologie. Právě zmiňovaný rukopis a celou rozsáhlou rešeršní dokumentaci *Botanického slovníku lidových jmen rostlin* Novotný pojal jako širokospektrální koncept etnobotanického a florálního výzkumu z let 1904 až 1956. Následně byl rukopis „Botanického slovníku” získán na doporučení do Akademie věd (dále jen AV ČR) v roce 1956, ale edičně již dopracován nebyl a dosud je pouhým torzem v knihovědném oddělení Knihovny AV ČR.¹⁴⁵ Novotného slovník má charakter spíše etnobotanické encyklopedie, včetně všeobecného botanického přehledu. Obsahuje nejen latinské názvy rostlin, ale i jejich ekvivalenty v jazycích národních – v češtině, slovenštině i dalších slovanských jazycích, jako i názvů z lotyšštiny, s částečnými poznámkami o jazykových ekvivalentech z celého světa. Podle Novotného, znalosti starých kořenářek či kořenářů nebyly sice botanické, ale pocházely ze vžitě či tradiční, lidové praxe. Také názvosloví je vesměs regionální či lokální a neodpovídá botanickým názvům.

Hlavním „postavou“ Novotného výzkumu, v pravdě téměř etnologického terénního výzkumu, uvedená „Bába Vacková“, vyjmenovává několik bylin, které jsou spojeny se svátkem sv. Jana Křtitele a mnohdy nesou i jeho jméno: Námel či paličkovice nachová (*Secale cornutum*), cizopasná houba se lidově nazýval Svatojánské žito, svatojánský chléb nebo Černé žito. Dále to byl i zvonek svatojánský modrý (*Campanula rotundifolia*), zvaný i zvoneček Panny Marie. Narcis se také lidově nazýval Svatojánské zvonky. Mezi známé a běžně využívané léčivky patřila i třezalka tečkovaná (*Hypericum perforatum*), nazývaná Krevníček a nebo také Křížek sv. Jana či ještě Svatojánský koření. Byla užívána pro čištění krve. A bába Vacková jí používala na uklidnění ženské dělohy, říkalo se jí také bylina Matky Boží. Smil písečný (*Helichrysum arenarium*), jako bylina, jejíž květy nevadnou, se dávala k výzdobě obrazů a různým léčivům, lidově se jí říkalo Svatojánské koření. Další bylinkou byla verbena neboli verbinka – ta měla podle Vackové devět mocí, a nejvíc moci měla, když se sbírala o svatojánské noci. Vztahuje se k ní pověra, že kdo ji trhal, musel být nahý. Měla

¹⁴⁴ SUCHOMELOVÁ, Marcela, „Českobrodsko a Černokostelecko, etnobotanika pedagoga Josefa Oldřicha – Oldry Novotného“, in: *Regionální vlastivědná periodika a jejich místo v historiografii*, Benešov – Vlašim 2011, s. 131–137.

¹⁴⁵ Knihovna AV ČR, v. v. i., Knihovědné oddělení, fond J. O. Novotný – Botanický slovník, sign. Tar120.

pomoci proti bolesti, pokud člověk rozemlel kořínek a dal si ho na krk, byl ochráněn před nebezpečím a neštěstím, pomáhala i v lásce, proti hadímu uštknutí a vůbec zahojí každou nemoc, pokud si člověk dá odvar. Ovšem toto povídání bylo i pro bábu Vackovou spíše úsměvné, a ne léčebné. Na posed bílý (*Bryonia alba*), lidově nazývaný Posedlen, i na ten se chodilo o svatojánské noci, mezi jedenáctou a dvanáctou hodinou před půlnocí, v době kdy mají bylinky největší, čarovnou moc. Člověk, který chodil na posedlen musel být rovněž nahý a v ruce musel mít svěcenou svíčku, a šel pozpátku až k posedlenu (dnes se mu říká „psí víno“). Nesmělo se s nikým mluvit, a pokud člověk potkal obludy, stačilo se obkroužit svěcenou křídou, aby na člověka nemohly.

6 Závěr

Na sklonku letošního červnového měsíce oslavili Lotyši a všechny pobaltské národy největší svátek své identity. Podobnost a sledování tradičních i současných etnokulturních projevů českého svatojánského svátku a lotyšského jánského svátku je velmi zajímavý a nebyl dosud v odborné literatuře porovnáván. Tato diplomová práce, bohužel, zdaleka nedosáhne na rozmanitost a spektrum všech složek (svato)jánského svátku z palety tradiční kultury Lotyšska i z českých zemí v kontextu a v obraze středoevropského prostoru, ani k maximálnímu posouzení všech minulých i současných etnokulturních projevů, spojených s oslavou křesťanského svátku Jana Křtitele a slunovratu v čistě kosmobiologickém cyklu. Práce se snaží vyzvednout kontinuitu i diskontinuitu samotné (svato)jánské zvykoslovné tradice vedoucí až k masové akci folkloristicky zabarvené, nikoli již plně folklorně pojaté, a to v obou současných zemích, jako i v porovnání se středoevropským prostorem společného sdílení českého a německého etnika, jež ovlivnilo i pojetí téže tradice v Pobaltí. Zajímavé a symptomatické jsou některé společné funkce tohoto svátku ve svém dávném cyklu (náboženský folklor¹⁴⁶), jako i v nástroji pověrečných aktivit letního půlročí či dominující jasným apotropaickým významem svatojánského zvykosloví, v němž velkou roli hrály oheň, voda a zeleň (byliny) a rovněž nahota lidského těla.

*„Rok bývá přirovnáván ke kruhu. Jiní přirovnávají každoroční svátky církevní ke květům, svitým ve věnec. Kruh a věnec nemají počátku ani konce.“*¹⁴⁷ – Čeněk Zíbrt poukazuje na samotnou obecnou klausuli cyklu výročních svátků a obyčejů. Některé komunity přímo odkazují na ikonografický význam – v harmonickém souhlasu s celoročními obyčejí – svatojánského svátku, tj. kruhu!¹⁴⁸

Svatojánská noc, zvaná lotyšsky Jáni, vypadá jako tradiční svátek s písněmi a tanci, propojená s větší konzumací piva a tradičního sýra, se zapalováním ohňů a s nošením květinových či dubových věnců. Je (masovou) oslavou jednoho z vrcholů kosmobiologického roku. V českých zemích se prolínají pohanské, lidové zvyky s křesťanstvím a samotnou

¹⁴⁶ TYLLNER, L., (ed.), cit. d., s. 370.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 368.

¹⁴⁸ Viz zdroj: <http://www.slovanskykruh.cz/2017/06/kupalo-letni-slunovrat-21-6-2017/> (vyhledáno 13. 7. 2017).

přítomností světce Jana Křtitele.¹⁴⁹ V českých zemích se tento svátek prakticky už neslaví. Slaví ho pouze různé skupiny či komunity, které se snaží o návrat k praslovanským kořenům. Slaví ale jen jeho prapůvodní podobu, slaví ho pouze jako letní slunovrat bez zvykoslovných ikon či identit.

A zatímco se téma slunovratu a oslav svatojánského svátku v českých zemích odráží již jen v literatuře, a zejména v beletrii 19. století, Lotyši tematiku Jánských svátků přijímají více jako téma běžné, všem znalé; jedná se čistě a jen o „ryzí“ lidový a „pohanský“ svátek současně. V Lotyšsku je tento zvyk ale stále živý a aktivní. Lidé vyjíždějí slavit Jánský svátek na venkov. Slaví se již i ve městech. Je to vlastně v současnosti jeden z důležitých složek moderní lotyšské kultury.¹⁵⁰ Tematika jánských svátků je velmi živá v současné poezii, dramatické tvorbě i beletrii a soudobé pop-kultuře. Sekundárně lze vnímat tyto lotyšské (vlastně i pobaltské) oslavy „Jání“ i za projevy sociokulturní, za jakýsi folklorismus a bez participace povzbuzování národní identity.

Přesto nalezneme velmi mnoho podobných i stejných projevů v lidové, ale především zlidovělé písni, výrazně nejpočetnější však na lotyšské straně, kde se jedná přímo o stovky písní s touto tematikou i tématem obecně o slunovratu. Je to i podobnost ve zvykosloví, v repertoáru zařikáadel či pranostik. Mezi například společné rysy tohoto svátku patří sběr (zázračných – magických) rostlin (květín), specificky sběr (zlatého) kapradí (kaprad'ového květu) a následné pletení věnců či pálení ohňů. Rozdílem asi nejvýraznějším je každoroční četnost, současné pojetí a vnímání těchto svátků ve vymezených evropských teritoriích.

149

Viz

zdroj:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Kategorie:Kostely_zasv%C4%9Bcen%C3%A9_svat%C3%A9mu_Janu_K%C5%99titeli (vyhledáno 13. 5. 2017).

¹⁵⁰ PUTNA, Martin C., „Pobaltský slunovrat“, *Lidové noviny* ze dne 4. 7. 2015, s. 17–18.

7 Seznam použité literatury

- AKURĀTERS, Jānis, *Hořící ostrov*, přel. Vojtěch Gaja, Praha, Svoboda 1974.
- BARTHES, Roland, *Mytologie*, přel. Josef Fulka, Praha, Dokořán 2004.
- BULA, Dace, *Mūsdienu folkloristika: paradigmas maiņa*, Rīga, Zinātne 2011.
- ČELAKOVSKÝ, František Ladislav, *Ohlas písní českých*, Praha, Jindř. Bačkovský 1936.
- Československá vlastivěda: Národopis, Řada II*, 1937.
- ČIŽMÁŘ, Josef, *Lidové lékařství v Československu*, Brno, V komisi B. Komůrka 1946.
- DOBŠOVIČOVÁ PINTÍŘOVÁ, Dagmar, *Žitkovské bohyně: lidová magie na Moravských Kopanicích*, Brno, Masarykova univerzita 2016.
- DOLEŽEL, Lubomír, *Studie z české literatury a poetiky*, Praha, Torst 2008.
- DRDA, Jan, *České pohádky*, Praha, Albatros 2014.
- DVOŘÁK, Boža, „‘Adamité’ v noci svatojánské na Litomyšlsku“, *Český lid* roč. 27, 1927, s. 321–322.
- ELIADE, Mircea, *Dějiny náboženského myšlení. IV, Od epochy objevů po současnost*, přel. Jiří Hoblík, Praha, OIKOYMENH 2008.
- ELIADE, Mircea, *Mýtus o věčném návratu: archetypy a opakování*, Praha, OIKOYMENH 2009.
- ELIADE, Mircea, *Posvátné a profánní*, Praha, OIKOYMENH 2006.
- ERBEN, Karel Jaromír a MIŠUREC, Zdeněk (ed.), *Prostonárodní české písně a říkadla: s nápěvy do textu vřaděnými*, Praha, Panton 1986.
- FRAZER, James George, *Zlatá ratolest*, přel. Erich Herold a Věra Heroldová-Šťovíčková, Praha, Československý spisovatel 2012.
- GRĪNA, Māra, *Latviešu gads, gadskārta un godi*, Rīga, Everest 1992.
- Grodi: Latviešu tautasdziesmas*, G. Dovgjallo (ed.), Rīga, Liesma 1985.
- GROHMANN, Joseph Virgil, *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, Praha, Plot 2010.
- JAUNSUDRABIŅŠ, Jānis, *Baltā grāmata*, Rīgā, Latvijas valsts izdevniecība 1957.
- JINDŘICH, Jindřich, *Chodsko*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1956.
- JINDŘICH, Jindřich, *Jindřichův chodský zpěvník*, Díl VII., Praha, SNKLHU 1954.
- KORBELÁŘ, Jaroslav a ENDRIS, Zdeněk, *Naše rostliny v lékařství*, Praha, Avicenum 1985.

- KOŠÁK, František, „Den sv. Jana Křtitele v Podbrdsku“, *Český lid* roč. 28, 1928, s. 337–339.
- KROLMUS, Václav, *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy*, Praha, Plot 2011–2014.
- KULDA, Beneš Metod, *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského*, Brumovice, Carpe diem 2006.
- KURSĪTE, Janīna, *Kultūras krustpunktu meklējumi*, Rīga, Latvijas Kultūras akadēmija 1999.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina, *Lidové zvyky: výroční obyčeje z Čech a Moravy*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004.
- LĪDEKS, Osvalds, *Latviešu svētki*, Rīga, Scientia 1991.
- LISERTOVÁ, Marie, „Proti ohňům svatojanským r. 1794“, *Český lid* roč. 20, 1911, s. 421–427.
- MANCELIS, Georg, *Lang-gewünschte Lettische Postill*, Rīga, 1654.
- Mastičkář*, Praha, K. Janský 1920 (Hyperion; sv. 6).
- MATTIOLI, Pietro Andrea et al., *Herbář, jinak Bylinář, velmi užitečný*, přel. Tadeáš Hájek z Hájků, Praha, Odeon 1982.
- Mitoloģijas enciklopēdija*, Rīga, Latvijas Enciklopdijs 1994.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, „O lidových zvycích na sv. Jana Křtitele“, *Mirolavský zpravodaj* roč. 36, 1993.
- NĚMCOVÁ, Božena, *Babička*, Praha, Dilia 1953.
- NOVOTNÝ, Václav, „K dějinám ohňů svatojanských v Čechách“, *Český lid* roč. 5, 1896, s. 287.
- OLUPE, Edīte, *Latviešu gadskārtu ieražas*, Rīga, Avots 1992.
- PAROLEK, Radegast (ed.), *V kruhu krásy: malá antologie z lotyšské a litevské lidové poezie*, Praha, Bohemika 1998.
- PAROLEK, Radegast, *Lotyšská literatura: vývoj a tvůrčí osobnosti*, Praha, Bohemika 2000.
- PETERA František, „Obyčeje a powěry české w Bydžowsku, jmenovitě na panství Bělohradském“, *Květy* roč. 74, 1846.
- (PETERA) Zdroj <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/5377527>
- PETRÁK, Josef, „Svatojanská postýlka“, *Český lid* roč. 4, 1895.

- PLICKA, Karel (ed.), VOLF, František, (ed.), *Český rok v pohádkách, písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách. Léto*, Praha, Mladá fronta 2011.
- PLICKA, Karel, *Český zpěvník: 500 lidových písní českých, moravských a slezských* [hudebnina], Praha, Družstevní práce 1949.
- PRIEDE, Gunārs (ed.), *Latvju dainas: Krišjāna Barona kopojumā 1894–1915*, Rīga, Liesma 1982.
- PULEC, Miloš J., „Svatojánská postýlka“, *Český lid* roč. 54, 1967, s. 77–90.
- PUTNA, Martin C., „Pobaltský slunovrat“, *Lidové noviny* 4. 7. 2015, s. 17–18.
- ROZUM, Karel, „Křtitel - otevíratel v Němčicích“, *Český lid* roč. 19, 1910, s. 471–472.
- RŪKE-DRAVIŅA, Velta, *Jāņi latviešu literatūrā*, Rīga, Leisma 1991.
- RYSTONOVÁ, Ida, *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Praha, Academia 2007.
- SENKĚVIČA, Biruta, *Jāņi – vasaras saulgrieži*, Stockholm, Daugava 1969.
- SIROVÁTKA, Oldřich, *Česká lidová slovesnost a její mezinárodní vztahy*, Praha, Academia 1967.
- SKALBE, Kārlis, *Jak jsem plul ke královně Severu*, přel. R. Parolek, Praha, Svoboda 1983.
- SKALBE, Kārlis, *Ziemeļmeitas vēdekļis : pasakas un tēlojumi*, Rīga, Zinātne 1989.
- SOBOTKA, Primus, *Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských: příspěvek k slovanské symbolice*, Praha, Matice česká 1879.
- SOKOL, Jan, *Čas a rytmus*, Praha, OIKOYMENH 1996.
- SOUKUP, Jan, „Kupadla v Čechách“, *Český lid* roč. 13, 1904, s. 433–440.
- SOUKUP, Jan, „Postýlka svatojánská“, *Český lid* roč. 12, 1903, s. 409–412, s. 458–461.
- SUŠIL, František, *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*, Praha, Čin 1941.
- SVĚTLÁ, Karolina, *Kříž u potoka: vesnický román*, Praha, L. Mazáč 1935.
- ŠACHA, P., „Věštba na sv. Jana Křtitele“, *Český lid* roč. 23, 1914, s. 55–56.
- ŠIDÁK, Pavel, *Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina*, Praha, Akropolis 2013.
- ŠOTTNEROVÁ, Dagmar, *Lidové tradice: původ lidových tradic, zvyky, pověry, pranostiky, říkadla a hry*, Olomouc, Rubico 2009.
- ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš, *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*.

Předmluvy a knížky prvé, O víře, naději a lásce a výklad pateře, Ve Staré Říši na Moravě, Marta Florianová 1937.

ŠTOLL, Pavel, *Lotyšská kultura a Jednota bratrská: české kontexty lotyšských kulturních tradic v 17. – 20. století*, Praha, Karolinum 2013.

TOUFAR, Pavel, *Český rok na vsi a ve městě. Leden–Srpen*, Třebíč, Akcent 2004.

TUČKOVÁ, Kateřina, *Žitkovské bohyně*, Brno, Host 2013.

TYLLNER, Lubomír (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lidová kultura*, Praha, Paseka 2014.

VEČERKOVÁ, Eva, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, Praha, Vyšehrad 2015.

VELEBNÁ, Eva a MAYER, Karel, *Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce*, Úvaly u Prahy, Albra 1996.

VIRZA, Eduards, *U Strauménū: kronika lotyšského statku*, přel. A. U. Červín, Praha, Novina 1939.

VONDRUŠKA, Vlastimil, *Církevní rok a lidové obyčeje, aneb, Kalendárium světců a světic, mučedníků a mučednic, pojednávající o víře českého lidu k nim, jakož i o liturgii katolické*, České Budějovice, Dona 2005.

VONDRUŠKOVÁ, Alena, *České zvyky a obyčeje*, Praha, Albatros 2004.

ZÁMRSKÝ Martin Philadelphus, *Postilla evangelická*, Lipsko, 1592, str. 1185–1186.

(ZÁMRSKÝ) Zdroj: <http://www.manuscriptorium.com>

ZÍBRT, Čeněk, „Lidové zábavy, obyčeje a pověry na den sv. Jana Křtitele“, *Český lid* roč. 17, 1908, s. 354–374 a *Český lid* roč. 18, 1910, s. 70–90.

ZÍBRT, Čeněk, „Ohně svatojanské“, *Český lid* roč. 17, 1908, s. 206–207.

ZUBATÝ, Josef, *O alliteraci v písních lotyšských a litevských*, Praha, Nákladem Královské České Společnosti Nauk 1894.

Zdroj k primárnímu pramenu – lotyšské dainy:

<http://www.dainuskapis.lv/meklet/jani> (vyhledáno 8. 3. 2017 /až 20. 7. 2017/).